

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»**

Факультет правничих наук

Кафедра загальнотеоретичного правознавства та публічного права

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

освітній ступінь – магістр

**на тему: «Правове регулювання неплатоспроможності фізичних осіб:
український та світовий досвід»
«Legal regulation of individuals' insolvency: ukrainian and international
experience»**

Виконала:

Студентка 2 р.н.
спеціальності 081 Право
Наталія Володимирівна Січевлюк
Ел. пошта: nata.sich98@gmail.com

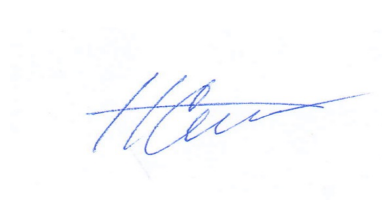
Керівник курсової роботи:

Ольга Михайлівна Лобач,
доцент, кандидат юридичних наук

Рецензент: Нецька Любов
Степанівна,
доцент, кандидат юридичних наук

Магістерська робота захищена з
оцінкою _____

Секретар ЕК _____

12 травня 2021 р.

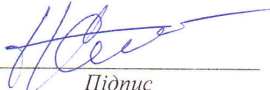
Київ - 2021

**Декларація
академічної доброчесності
студента/ студентки НаУКМА**

Я Стевишук Наталія Володимирівна,
студент(ка) 2 року навчання факультету правничих наук
магістерської програми,
спеціальність Право,
адреса електронної пошти nata.zich98@gmail.com

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна/магістерська робота на тему
« Правове регулювання нематеріальності
фізичних осіб: український та світовий досвід »
відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень,
передбачених пунктами 3.1.1-3.1.6 Положення про академічну доброчесність
здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлений/
ознайомлена;
- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і
готовою до перевірки;
- згоден/ згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям
академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння
змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної
системи Unicheck.
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних
університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

12.05.2021 р.
Дата

Підпис

Стевишук Н.В.
Прізвище, ініціали

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Загальна характеристика правового інституту банкрутства фізичної особи.....	8
1.1. Історія виникнення та розвитку інституту банкрутства фізичної особи.....	8
1.2. Сутність банкрутства фізичної особи: економічні та правові аспекти.....	17
1.3. Принципи та функції правового інституту неплатоспроможності фізичної особи на сучасному етапі.....	27
Висновки до розділу.....	36
РОЗДІЛ 2. Особливості правового регулювання неплатоспроможності фізичної особи в Україні.....	39
2.1. Правовий механізм звільнення фізичної особи від боргів з підстав її неплатоспроможності (банкрутства).....	39
2.1.1. Законодавчий підхід.....	39
2.1.2. Доктринальний підхід.....	45
2.2. Судова практика у справах про врегулювання боргів неплатоспроможної фізичної особи.....	49
2.3. Проблеми правового регулювання неплатоспроможності фізичної особи в Україні та перспективи його вдосконалення.....	52
Висновки до розділу.....	58
РОЗДІЛ 3. Світовий досвід правового регулювання у сфері неплатоспроможності фізичної особи.....	60
3.1. Правове регулювання неплатоспроможності фізичної особи у країнах континентальної системи права.....	61
3.2. Правове регулювання неплатоспроможності фізичної особи у країнах загальної системи права.....	69

Висновки до розділу.....	81
ВИСНОВКИ.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	88

ВСТУП

Актуальність дослідження. Правове регулювання неплатоспроможності фізичних осіб є одним із центральних питань на порядку денному в усіх країнах світу, що само по собі вказує на актуальність теми, обраної нами для дослідження. Варто підкреслити, що це явище насамперед пов'язане з економічними потрясіннями, що дедалі все частіше відбуваються як на світовому рівні, так і на рівні окремо взятих національних господарських систем. Економічні кризи свого часу зробили очевидною для світового співтовариства проблему надмірної заборгованості фізичних осіб та масштабність її впливу на всі сфери життєдіяльності держави та суспільства. Так, неплатоспроможність фізичних осіб безпосередньо впливає на економічні, соціальні, політичні, культурні умови життя, тому держави світу зреагували на цю проблему запровадженням до своїх систем права дієвого інструментарію врегулювання боргів неплатоспроможних фізичних осіб, іншими словами, створили та запустили в дію правовий інститут неплатоспроможності (банкрутства) фізичних осіб.

Не є виключенням і наша країна - Кодексом України з процедур банкрутства суспільству два роки тому запропоновано правовий механізм врегулювання неплатоспроможності фізичних осіб. Звісно, на даний час вважати цей правовий механізм досконалим не можна, він потребує теоретичного вивчення, аналізу практичного досвіду його застосування, виявлення проблем і, нарешті, вдосконалення, що, власне, і обумовлює актуальність теми нашого дослідження.

Актуальність дослідження аргументується і тим, що:

- по-перше, інститут неплатоспроможності фізичних осіб є міжгалузевим, це крос-секторальна сукупність норм права;

- по-друге, нормами, що сконсолідовані у інституті неплатоспроможності фізичних осіб, регулюються відносини приватно-публічного характеру;
- по-третє, цей інститут органічно поєднує і матеріальні, і процесуальні норми права;
- по-четверте, і це головне, інститут неплатоспроможності фізичних осіб сформований з врахуванням колізійності інтересів боржника та кредиторів. Зокрема, акцентуємо те, що спеціалізована юридична доктрина значну увагу приділяє саме дослідженню балансу між правами й інтересами боржників та кредиторів, котрий у законодавствах різних національних правових систем врегульований дуже по-різному (виходячи з правових, економічних, соціальних, політичних особливостей держав та їх конкретно-історичних передумов).

Якщо порівнювати правове регулювання неплатоспроможності фізичних осіб з правовим регулюванням неплатоспроможності юридичних осіб або фізичних осіб - підприємців, то можна констатувати важливий сутнісний момент: особливості правосуб'єктності фізичної особи як найвищої соціальної цінності демократичного суспільства значно ускладнюють правовий механізм розрахунку за боргами. Це має наслідком те, що крім цивільного та господарського права, інститут неплатоспроможності фізичних осіб безпосередньо пересікається також і з конституційним правом, яке вносить свої корективи до процедур відновлення платоспроможності фізичної особи або її банкрутства, керуючись основоположними правами та свободами останньої.

Отже, **актуальність теми нашого дослідження** обумовлена абсолютною новизною цього інституту для України, яка (як держава) має забезпечити ефективність врегулювання ситуацій нездоланої неплатоспроможності фізичних осіб у правовій формі. З цією метою у даній роботі проведене системне та по можливості всебічне дослідження

національного правового інституту, що встановлює порядок врегулювання боргів неплатоспроможних фізичних осіб, поєднане із зверненням до іноземного досвіду функціонування інституту неплатоспроможності фізичних осіб.

Теоретичним підґрунтям кваліфікаційного дослідження є праці вітчизняних та іноземних дослідників, зокрема, В. М. Коссака, Л. С. Нецької, І. С. Ніколаєва, І. Є. Рибки, Ю. В. Чорної та інших. Водночас маємо відмітити малодослідженість інституту неплатоспроможності фізичних осіб в нашій країні, а відтак цим дослідженням плануємо зробити певний внесок в заповнення цієї прогалини.

Метою дослідження є з'ясування правового порядку та визначення його особливостей в регулюванні неплатоспроможності фізичних осіб.

Визначена мета кваліфікаційного дослідження зумовила постановку та розв'язання наступних **завдань**:

- висвітлити історію виникнення та розвитку інституту банкрутства фізичної особи;
- дослідити економічні та правові аспекти сутності банкрутства фізичної особи;
- визначити принципи та функції правового інституту неплатоспроможності фізичної особи на сучасному етапі;
- дослідити правовий механізм звільнення фізичної особи від боргів з підстав її неплатоспроможності (банкрутство) зі сторони законодавчого та доктринального підходів;
- проаналізувати судову практику у справах про врегулювання боргів неплатоспроможної фізичної особи;
- визначити проблеми правового регулювання неплатоспроможності фізичної особи в Україні та перспективи його вдосконалення;

- розглянути правове регулювання неплатоспроможності фізичної особи в країнах континентальної та загальної систем права.

Об'єктом дослідження є відносини неплатоспроможності фізичних осіб.

Предметом дослідження є правове регулювання відносин неплатоспроможності фізичних осіб в Україні та в інших країнах світу.

Методологічну основу роботи утворює комплекс загальнонаукових та спеціально-наукових методів: історичний, діалектичний, компаративістський, аксіологічний, структурно-функціональний, статистичний, порівняльно-правовий та формально-юридичний методи дослідження. Шляхом аналізу виявлено, зокрема, особливості основних режимів банкрутства фізичних осіб: проборжниковський (продебіторський) та прокредиторський режими, які також поділяються на радикальні та помірні у своєму спрямуванні, а також нейтральний режим. Синтез уможливив пізнання єдиної сутності інституту врегулювання неплатоспроможності фізичних осіб та послугував у питанні виділення принципів його формування і розвитку.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ БАНКРУТСТВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

1.1. Історія виникнення та розвитку інституту банкрутства фізичної особи

Відносини між людьми щодо виконання взятих на себе майнових зобов'язань беруть свій початок разом з виникненням економіки. Водночас майнові зобов'язання, які не виконуються стороною правовідносин трансформуються в борги, накопичення яких призводить до неплатоспроможності особи. Неплатоспроможністю фізичної особи є неспроможність тої чи іншої фізичної особи-боржника повернути борги та виконати взяті на себе грошові зобов'язання. Сьогодні законодавство більшості цивілізованих країн світу передбачає різні правові механізми для відновлення платоспроможності фізичної особи або її банкрутства. Водночас вказані правові механізми пройшли довгий шлях перш ніж досягти того рівня ефективності та балансування прав та інтересів боржника та кредиторів, який ми можемо спостерігати сьогодні. Зокрема, за часів античності були створені різні системи для «боротьби» з фінансовою неспроможністю, наприклад, використовувалися такі насильницькі шляхи як кабала, тілесні покарання і боргова в'язниця.

Вже у часи античності була юридична процедура, схожа до сучасної процедури банкрутства. Основною особливістю цієї процедури було необмежене право кредитора на особу та майно боржника. Так, боржник відповідав перед кредитором за неповернутий борг не лише майном, а й своїм життям, правами та свободами. Переміщення акценту у такій процедурі погашення боргу з особи боржника на його майно тривало досить довго, але умовно цей процес можна поділити на дві фази:

1) процес врегулювання відносин між кредитором та боржником в Стародавньому Римі відповідно до Законів Дванадцяти таблиць; 2) зміна цього процесу на більш цивілізований через введення законів *lex Poetelia* і *lex Julia* [1, с. 20].

Закон Дванадцяти таблиць передбачав обмеження правоздатності боржників шляхом присудження їх у владу кредиторів — *addictus*. *Addictus* мав характер особистої розправи кредитора над боржником і застосовувався за рішенням магістрату [2, с. 402].

Так, Законом Дванадцяти таблиць було передбачено, що особа, яка має борг, повинна повернути його впродовж 30 днів, інакше вона постане перед магістратом, який за результатами розгляду справи дозволяв кредитору забрати боржника з собою та закувати його в кайдани або зв'язати ремнями на 60 днів. Якщо після спливу цього строку боржник не міг виконати свої платіжні зобов'язання, кредитор був управлений вбити його, а якщо кредиторів було декілька, то Закон Дванадцяти таблиць давав їм право розчленувати тіло боржника відповідно до розміру його боргу перед кожним з кредиторів [3, с. 174]. Отже, боржник розплачувався за свій борг своєю свободою, а потім і життям.

Не дивно, що така процедура розрахунку за боргами обурила римлян і з часом була скасована. Однак, незважаючи на те, що під тиском громадської думки були фактично скасовані найбільш жорстокі положення Закону Дванадцяти таблиць, тільки після більше ста років були прийняті відносно ефективні законодавчі заходи, націлені на більш цивілізоване врегулювання боргових відносин [3, с. 177].

У 326 році до н. е. був прийнятий закон *Lex Poetelia Papiria*, який значно полегшив долю боржників. Завдяки *Lex Poetelia Papiria* невиконання зобов'язання боржником стало кримінальним злочином, але необмежені права кредитора на життя, майно і сім'ю боржника були скасовані. Серед іншого, цей закон скасовував право на жорстоке

поводження, вбивство або продаж боржника і його сім'ї в рабство. Проте, боржник як і раніше був змушений свого роду прислужувати кредитору до тих пір, поки він не повертав собі свободу, сплативши борг у повному розмірі. Однак, якщо боржника підозрювали в спробі втекти, кредитору дозволялося закувати його в кайдани [1, с. 20].

Lex Poetelia Papiria забороняв брати людину в рабство (*nexum*), щоб розплатитися з її боргами, але замість цього вводив повну конфіскацію її майна. Вчені також припускають, що боржники, які були звільнені після введення в дію цього закону, повинні були дати кредитору клятву щодо повної передачі останньому свого майна, однак, точно не відомо якого саме змісту була ця клятва [4].

Крім того, боржник, який переховувався, міг бути підданий процедурі *missio in bona*, яку можна вважати тодішньою процедурою банкрутства. Це означало, що кредитор отримував довіреність (*missio*) від магістрата (*praetor*) на розпорядження майном боржника (*bona*). Неспроможний боржник також втрачав свої цивільні права, тобто частково втрачав свою правосуб'єктність (*infamia*). За цієї процедури не бралось до уваги, чи став боржник фінансово неспроможним випадково або сам винен в ситуації, що склалася [1, с. 20].

Загалом, закон Lex Poetelia Papiria, так само як і попередні закони Стародавнього Риму, передбачав публічність положення, в якому опинився боржник, а також його суспільний осуд та гноблення.

Наступний важливий закон у римському праві, який ще більше змістив акцент з особистих прав та свобод боржника на його майно у процесі розрахунку за боргом називався Lex Julia, який приписуваний одними дослідниками Цезарю, а іншими Октавіану Августу [1, с. 20].

Цей закон дав Риму і сучасному римському правовому потомству «*cessio bonorum*» - добровільну поступку або передачу всього свого майна неспроможною особою на користь її кредиторів [5].

За *cessio bonorum* боржник мав можливість добровільно повернути борг кредиту, уникнувши ганебних наслідків, які були передбачені *missio in bona*, оскільки йому була надана можливість оголосити про свою неспроможність. Це необов'язково передбачало повне повернення боргу, якщо майна боржника було недостатньо для цієї мети, проте *cessio bonorum* убезпечувало боржника від особистого ув'язнення чи прислугування кредиту. Кредитори продавали майно боржника для задоволення своїх грошових вимог, в тому числі те, яке могло бути придбане ним пізніше, проте кредитори не мали права вилучати майно, яке було необхідним для життя боржника [5].

Отже, з прийняттям *cessio bonorum* римське право відокремило особисті права та свободи боржника від його власності і ввело принцип відносної рівності між кредиторами щодо боргів, які були наслідками неспроможності боржника. Водночас *cessio bonorum* відкривав двері для зловживання новою системою: коли у боржника більше не було ніяких активів, він міг оголосити своїм кредиторам, що він став неспроможним і бажає відмовитися від свого майна, не втрачаючи при цьому своїх цивільних прав. Для запобігання подальших зловживань цей закон був обмежений умовою, що боржник повинен довести свою невинуватість у неспроможності, тобто довести, що він збанкрутував через зовнішні обставини (такі, як пожежа, аварія або напади розбійників тощо) [1, с. 21].

У тих випадках, коли боржнику не вдавалося довести відсутність своєї вини у неспроможності, *cessio bonorum*, як і передуючі йому закони, передбачав публічне гноблення та жорстоке поводження з таким боржником. Більше того, каральні заходи щодо боржника, який виявив недбалість або шахрайство у відношенні до своїх кредиторів, утримуючи активи до або після оголошення своєї неспроможності, стали більш суворими, що підкреслило важливу відмінність між добросовісними та недобросовісними боржниками [1, с. 21].

Основні риси *cessio bonorum* пізніше були успадковані французькою та іншими континентальними правовими системами, а в Англії цей закон зберігся у внутрішніх правилах деяких комерційних організацій, таких, наприклад, як фондові біржі [5].

За часів середньовіччя ефективна система банкрутства почала свій розвиток з процвітаючих італійських середньовічних торгових міст. Саме там у період середньовіччя виникло слово «банкрутство», яке за теорією походить від латинських слів *bancus* (лава або стіл) і *ruptus* (зламаний). Так, коли італійський банкір, який спочатку укладав свої ринкові угоди на лаві або столі, був невзможі виконувати зобов'язання - його лаву ламали, що символізувало неспроможність такого банкіра продовжувати справу [6].

До початку розвитку торгівельного права у Італії, що вплинуло на світові тенденції розвитку систем банкрутства, з боржником поводитися відповідно до загального права або відповідно до правил, які з'явилися до або поза системою банкрутства.

До прикладу, в Європі збереглося римське поняття *fallitus ergo fraudator*, тобто «неспроможний, а отже – шахрай». Отже, в якості причин неспроможності часто розглядалися такі риси, як гордість, марнославство і перебільшена схильність до спекуляцій. Для таких шахраїв була створена боргова в'язниця, призначенням якої було змусити боржника зізнатися чи має він додаткове майно, яке не було виявлено кредиторами [1, с. 6].

Аналогічна ситуація прослідковується і в Англії, де перші офіційні закони про банкрутство були прийняті в 1542 році при Генріху VIII. У той час банкрут вважався злочинцем і, як такий, підлягав покаранню, що варіювалося від ув'язнення в боргову в'язницю до смертного вироку [6].

І тільки в XIII-XV ст. у Італії були створені перші статути, що являли собою збірники господарських угод та судових рішень, і які врегульовували відносини між боржником та мінімум двома кредиторами

в межах торгівельного права. Неспроможних боржників, які переховувалися від кредиторів в Італії називали «fuggitivi», а боржників, які поступово погашали борги своїм майном –«desoquo» [7, с. 56]. Отже, італійське право розрізняло добросовісних боржників та недобросовісних.

Крім того, в Італії вперше був започаткований комітет кредиторів, який виконував функції сьогодинішнього арбітражного керуючого: формував ліквідаційну масу, управляв майном боржника, представляв інтереси боржника у суді тощо [7, с. 56].

Водночас навіть після розвитку конкурсної процедури в Італії, у Європі ще довгий час залишалося у вжитку римське право, яке було адаптоване кожною країною по своєму.

До прикладу, у німецькому праві адекватна система банкрутства не існувала аж до середини XVI століття. Основним принципом німецького права, як і у римському праві, залишалась особиста розправа кредитора з фінансово неспроможним боржником. Неспроможний боржник повинен був після заяви кредитора за старими звичаями спочатку бути закутий в кайдани і через 3 дні переведений в боргову в'язницю, де він повинен був утримуватися до тих пір, поки не виплатить борг [1, с. 23].

Деякий час між кінцем XV і початком XVI століття римська система *cessio bonorum* була інкорпорована в німецьке право в ході реформи кримінального права. У боржника була можливість добровільно відмовитись від свого майна щоб уникнути боргової в'язниці, однак, такий принцип призвів до зловживань з боку боржників і з часом був скасований на користь більш жорсткого законодавства [1, с. 23].

Зменшення соціальної стигматизації, тілесних покарань та ув'язнень боржників відбулося протягом XVIII - XIX ст., що зумовлено світовими зміни на кредитному ринку та появою акціонерних товариств. Поступово складалася більш різноманітна картина причин економічного краху, і в середині XIX століття в багатьох країнах були прийняті сучасні закони про

банкрутство та неплатоспроможність. Починаючи з середини XIX століття і далі, неплатоспроможність особи все частіше розглядалася як економічна, а не моральна невдача [1, с. 6].

Так, у Сполучених Штатах Америки перші федеральні закони про банкрутство були відповіддю на погані економічні умови: земельні спекуляції, громадянські війни тощо. Зважаючи на це, кожен з таких законів передбачав лояльні умови для погашення боргів, що виникли через зовнішні чинники. Водночас у США, як і у решті країн світу, до XX ст. процедура банкрутства враховувала, в першу чергу, інтереси кредитора, а не боржника. Основна увага була зосереджена на поверненні інвестицій кредиторів, а майже всі банкрутства в той час були примусовими [6].

У XVIII - XIX ст. також виникає поняття «неплатоспроможність», яке відображає розширення інституту банкрутства. Так, законодавство XVI ст. про банкрутство було обмежене у своєму застосуванні лише до фізичних осіб, що займалися торгівлею. Отже, цей термін не був синонімом того, як ми його використовуємо сьогодні, а скоріше вживався у законах, які встановлювали спеціальний процес збору і пропорційного розподілу активів торговця між усіма кредиторами [8, с. 3].

У відношенні до фізичних осіб, які не були торговцями даний термін почав використовуватися значно пізніше.

Так, в Англії цей термін «неплатоспроможність» було введено після того, як особи з вищих соціальних шарів суспільства все більше банкрутували, проте згадувати імена вельмож словом «банкрут», яке було передбачене для простих торговців, у той час було немислимо. І лише у 1861 році у Англії було об'єднано закони про банкрутство і неплатоспроможність, чим було усунуто відмінність між торговцями і не-торговцями, після чого неплатоспроможність набула свого нинішнього широкого значення у загальному праві, а банкрутство - свого більш

вузького значення як процедура спрямована на погашення боргів неплатоспроможної особи [8, с. 3].

Таблиця 1.

Роки, коли основні законодавчі зміни щодо неплатоспроможності фізичної особи були введені у різних країнах світу [9, с. 3-4]:

Країна	Рік
Австрія	1993
Данія	1984, 2000, 2005, 2010
Англія та Уельс	1986, 1990 (не набрав законної сили), 2002, 2007, 2015
Франція	1989, 1995, 1998, 2003, 2010, 2014
Німеччина	1994 (набрав законної сили у 1999), 2001, 2013
Італія	2012
Литва	2013
Росія	2015
США	1978, 1984, 1994, 2005
Швеція	1994, 2007, 2011

Як бачимо із таблиці 1 у XX столітті більшість країн уже мали інститут неплатоспроможності фізичної особи хоча б на законодавчому рівні. В Україні він був утворений досить пізно - лише у 2018 році.

Загалом, сьогодні системи неплатоспроможності та банкрутства фізичних осіб можна поділити на старі та нові. Старі системи, які здебільшого розвинулись у країнах загального права, ще у XIX ст. дозволяли неплатоспроможній фізичній особі, яка не була торговцем, звернутися до процедури банкрутства для розрахунку за своїми боргами. Натомість так звані нові системи, що були поширені у Європі, тобто у країнах континентальної правової системи, до 1980-х років не передбачали можливості здійснювати процедуру банкрутства фізичних осіб, які не займалися торгівлею [9, с. 4].

Однак, з часом економічні потрясіння в Європі спричинили необхідність розповсюдження процедури банкрутства і на фізичних осіб, що не були торговцями.

Сьогодні аналогічну картину можна прослідкувати у деяких пострадянських країнах на прикладі фізичних осіб-підприємців та фізичних осіб, що не займаються підприємницькою діяльністю. Зокрема, в Україні процедура банкрутства спочатку була передбачена лише для юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, презумуючи, що підприємці піддаються більшим фінансовим ризикам.

Отже, інститут банкрутства та неплатоспроможності фізичної особи пройшов довгий шлях від законодавства Стародавнього Риму до сьогодення. Еволюція цього інституту, попри повільний її процес, очевидна. Так, у давнину неспроможний боржник ніс відповідальність за своїми боргами своїми правами, свободами та іноді навіть життям, а не майном.

Крім того, обов'язковим елементом античної процедури банкрутства була суспільне гноблення та стигматизація фінансово неспроможної особи,

що також підкреслює її жорстокість. У середньовіччі відбулися певні поступки у законодавстві найбільш економічно-розвинутих країн того часу. Зокрема, поштовхом для світового розвитку інституту банкрутства стало торгівельне право Італії, яке на той час було розраховане лише на осіб, які займалися торгівлею. У решті ж законодавств країн світу прослідковувалась тенденція до пом'якшення відповідальності боржника, який визнавався фінансово неспроможним. Водночас таке законодавство часто призводило до зловживань з боку неспроможних боржників, тобто було неефективним для задоволення інтересів кредиторів.

Адекватне законодавство, яке змогло б збалансувати інтереси кредитора та боржника, почало з'являтися у правових системах світу лише у XIX-XX ст., після низки економічних потрясінь, які також були основним локомотивом для розповсюдження процедури банкрутства на фізичних осіб, які не були торговцями.

1.2. Сутність банкрутства фізичної особи: економічні та правові аспекти

Кодекс України з процедур банкрутства визначає, що «банкрутство - це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити встановлені у порядку, визначеному цим Кодексом, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури» [10]. Окремого визначення для банкрутства фізичної особи Кодекс України з процедур банкрутства не містить. Проте, виходячи з основних його положень, можна презюмувати, що банкрутством фізичної особи є процедура погашення боргів такої фізичної особи шляхом ліквідації її майнових активів, після визнання її банкрутом.

З точки зору термінології, що застосовується у іноземному законодавстві, банкрутству фізичної особи відповідають також такі поняття як персональне банкрутство (*persona linsolvency*), неплатоспроможність фізичної особи (*insolvencyofnaturalperson*), споживче банкрутство (*consumer bankruptcy*) тощо. Всі перелічені інститути, попри відмінності, що зумовлені особливостями правових систем тої чи іншої країни, де вони існують, відповідають загальному змісту поняття банкрутства фізичної особи як процедури передбаченої для збалансування прав та інтересів боржника та кредитора.

Історія неплатоспроможності та банкрутства фізичних осіб дає нам чітке розуміння того, що ці інститути тісно пов'язані не лише з правом, але й з економікою. Так, основним чинником розвитку інституту неплатоспроможності фізичної особи завжди були та є економічні процеси, які відбувалися як на глобальному рівні, так і локально у кожній із країн, де такий інститут функціонує.

Посилаючись на роботу українського вченого М. І. Туган-Барановського «Промислові кризи в сучасній Англії, їхні причини і вплив на народне життя» (1894 р.), А. Д. Чернявський вказує, що ще на початку ХХ ст. М. І. Туган-Барановським було розроблено теорію циклічного розвитку ринкового господарства, відповідно до якої економічний розвиток є нестабільним, таким, що передбачає періоди як підйому, так і спаду [11, с. 9]¹.

Отже, доктрина логічно притримується думки, що розвиток інститутів банкрутства та неплатоспроможності є наслідком кризових економічних явищ (періодів спаду), які є неминучими для будь-якої держави з ринковою економікою.

Дослідження також свідчать, що виникнення інституту банкрутства фізичних осіб є наслідком багатьох передумов, які можуть мати як суто

¹ М. І. Туган-Барановський. Промислові кризи в сучасній Англії, їхні причини і вплив на народне життя. 1894 р.

економічний характер, так і соціальний. До прикладу, міжнародна асоціація Фахівців з реструктуризації, неспроможності та банкрутства (INSOL International) на підставі найпоширеніших випадків виділила шість основних категорій боргових зобов'язань, які призводять до неплатоспроможності фізичних осіб: борги, пов'язані з необхідними для виживання фізичної особи потребами (орендна плата, комунальні послуги, освіта); борги, пов'язані з невикористанням фізичною особою тих чи інших можливостей, що могли б покращити її фінансову спроможність; компенсаційні борги (спричинені азартними іграми, зловживанням алкоголем тощо); борги, пов'язані з особистими відносинами (розлучення або смерть члена сім'ї тощо); борги, пов'язані з певним стилем життя людини, від якого вона не може відмовитися навіть попри фінансові труднощі; шахрайські борги (шахрайство з кредиторами) [13, с. 149].

Якщо говорити більш конкретно, то до найпоширеніших економічних причин банкрутства фізичних осіб у наш час слід віднести: втрату роботи; надмірне використання банківських кредитів; накопичення недоїмок за простроченими грошовими зобов'язаннями; швидкі кредити; банкрутство бізнесу; надмірне споживання; низький дохід [13, с. 149].

На перший погляд, може скластися враження, що більшість із перелічених причин банкрутства фізичних осіб є наслідком особистих обставин в житті тої чи іншої неплатоспроможної фізичної особи. Однак, банкрутство фізичних осіб так само залежить від та впливає на макроекономіку та мікроекономіку, як і банкрутство підприємств чи підприємців.

З точки зору кредиторів, наявність «безнадійного» боргу в їх балансах чинить значний тиск на їх здатність фінансувати економіку. Зокрема, на прикладі банків як кредиторів фізичних осіб виділяють кілька аспектів, які є наслідками впливу боргів неплатоспроможних фізичних осіб: такі борги створюють потребу у грошовому резервуванні, що впливає

на прибуток банків і знижує їх здатність генерувати власний капітал; борги неплатоспроможних фізичних осіб знижують готовність банків фінансувати ризиковані проекти задля уникнення ще більшої фінансової нестабільності; моніторинг та управління боргів фізичних осіб потребує залучення великої кількості людських ресурсів, що відповідно передбачає збільшення витрат на заробітну плату [14, с. 5].

У 2000-і роки як домогосподарства, так і підприємства по всьому світу стали свідками значного збільшення співвідношення боргу до ВВП. Це призвело до різкого зростання загальної заборгованості приватного сектора, зниження інвестування та зменшення прибутковості таких кредиторів як банки та інші фінансові установи [14, с. 6].

Так, глобальна економічна криза 2008 року продемонструвала тісний зв'язок між зростанням заборгованості домашніх господарств і економічними рецесіями. Міжнародний валютний фонд, Світовий банк і Європейська комісія визнали, що валовий борг домашніх господарств може значно стримувати економічну активність. Тому ці організації рекомендували переглянути закони про фінансову неспроможність, що стосуються фізичних осіб, і ввести механізми, які дозволили б фізичним особам подолати прогресуючу заборгованість домашніх господарств [15, с. 5].

Світовий банк у 2014 році опублікував доповідь про режими неплатоспроможності фізичних осіб. У передмові до даної доповіді йдеться про те, що глобальна фінансова криза змусила світ засвоїти урок, що проблеми неплатоспроможності споживачів становлять системний ризик для всієї економіки [16, с.1]. Отже, національне законодавство, що регулює процеси банкрутства фізичних осіб повинно дозволяти ефективно справлятися з такими ризиками, розширювати доступ до фінансів, розвивати інститути фінансового посередництва тощо [16, с. 1].

У своїй доповіді Світовий банк підкреслив, що доцільним для загального оздоровлення економіки окремих країн є прощення боргу, яке дозволить зберегти неплатоспроможним фізичним особам перспективи фінансового розвитку, виконуючи в таких випадках роль соціального страхування [16, с. 12].

Загалом Світовий банк вважає, що режими неплатоспроможності фізичних осіб повинні переслідувати мету забезпечення певних соціальних гарантій, які вбережуть боржників від особливо тяжких наслідків фінансової неспроможності та не зруйнують стимули боржників до фінансової продуктивності в майбутньому [16, с. 11].

Серед рекомендацій, які були висунуті у даній Доповіді для модернізації національного законодавства про неплатоспроможність фізичних осіб: розробка планів погашення боргів, які не повинні перевищувати 5-річний строк, що зробить більш реальним виконання таких планів [16, с. 72]; основною метою законодавства про банкрутства повинен бути розвиток фінансової відповідальності боржників, що дозволить уникнути «моральних ризиків» для боржників діяти недобросовісно, розуміючи можливості уникнення відповідальності завдяки занадто лояльній процедурі банкрутства [16, с. 41]; процедура банкрутства повинна дозволяти боржнику зберегти доходи, які є необхідними для задоволення мінімальних потреб проживання їх сімей та самих боржників, тому до ліквідаційної маси повинен входити лише надлишковий дохід [16, с. 23, 26].

Отже, процедура банкрутства фізичних осіб є важливим елементом регулювання економіки, який дозволяє швидше та з меншими витратами подолати боргові кризи, зберегти стимули до вступу у фінансові відносини і скоротити витрати, пов'язані з розглядом справ про повернення боргів у судах.

Як зазначають М. А. Котляров та М. П. Микульська, історично процедура банкрутства була насамперед спрямована на оздоровлення економіки шляхом звільнення її від слабких, неконкурентноздатних учасників, проте пізніше інститут неплатоспроможності почав переслідувати такі цілі як максимальне задоволення вимог кредиторів; захист законних інтересів одних кредиторів від дій інших кредиторів; захист кредиторів від недобросовісних дій боржника; захист сумлінного боржника від недобросовісних дій кредиторів [17, с. 18].

Тому сьогодні розвиток інституту неплатоспроможності фізичних осіб повинен відповідати низці економічних та правових потреб суспільства, що становить основну складність для законодавця, який не завжди встигає за викликами сучасного світу.

З правових аспектів будь-яке національне законодавство про банкрутство завжди включає в себе три правові компоненти [18, с. 2].

По-перше, воно забезпечує колективну основу для одночасного врегулювання всіх боргів збанкрутілої фізичної особи, незалежно від того, коли настане термін погашення боргів. Банкрути можуть бути зобов'язані використати частину або всі свої активи для погашення своїх боргів, оскільки закон про банкрутство фізичної особипередбачає правила, що визначають, які активи повинні бути використані для погашення, а які активи банкрут може зберегти. Банкрути також можуть бути зобов'язані використовувати частину своїх майбутніх доходів для погашення боргу, а також законодавство про банкрутств може передбачати аналогічні правила, що визначають, яка частина їх майбутніх доходів повинна бути використана для погашення боргу [18, с. 2].

По-друге, законодавство про банкрутство фізичної особи встановлює правила для визначення того, які активи та доходи, що використовуються для погашення боргу, розподіляються між кредиторами. Ця частина законодавства про банкрутство також передбачає норми, що обмежують

права кредиторів на отримання активів, які є необхідними для прожиття боржника та його сім'ї, і виключає їх з процедури колективного врегулювання заборгованості [18, с. 2]. Отже, законодавство про банкрутство визначає загальний розмір активів боржника при банкрутстві, та порядок розподілу цих активів між кредиторами.

По-третє, законодавство про банкрутство визначає, які наслідки процедури банкрутства передбачені для неплатоспроможних фізичних осіб. Поширеною є практика обмеження боржника у певних цивільних правах або соціальна стигматизація боржника. До прикладу, в США основним наслідком процедури банкрутства є оприлюднення імен неплатоспроможних фізичних осіб та збереження інформації про банкрутство у кредитній історії таких осіб протягом 10 років [18, с. 2].

Більшість моделей економічно ефективного законодавства про банкрутство фізичних осіб вирішують завдання оптимального рівня прощення боргу. Такий підхід характерний для правових систем, які притримуються концепції банкрутства як «нового старту» (freshstart) [18, с. 21]. Процедура банкрутства у таких правових системах зобов'язує боржників розраховуватися за боргами наявними активами та активами, які можуть з'явитися у них і після процедури банкрутства, водночас передбачаючи певні вийнятки із обох правил [18, с. 21].

Також, зважаючи на те, що захист кредиторів є однією з основних цілей процедури банкрутства, то в контексті правових аспектів цієї процедури слід згадати принцип *pari passu*, який підкреслює, що сучасна процедура банкрутства спрямована на цивілізоване стягнення боргів з неплатоспроможної особи та забезпечує рівність кредиторів у можливості пред'явити свої вимоги боржнику [20].

Pari passu в перекладі з латині означає «пропорційно; в рівному темпі; без преференцій» [20]. Тобто, за цим принципом кожному кредитору повинна виплачуватися сума заборгованості пропорційна до

суми його фінансової вимоги. До прикладу, в англійське право цей принцип був вперше введений Статутом про банкрутство у 1542 році і пізніше розтлумачений Палатою лордів у справі *National Westminster Bank V. Halesowen Pressworks Ltd* [20]², за результатами розгляду даної справи було постановлено:

«законодавство про неспроможність завжди прагнуло збалансувати необхідність забезпечення рівного розподілу між кредиторами і, відповідно, не допустити отримання окремим кредитором несправедливої переваги перед загальними зборами кредиторів, уникаючи в той же час покарання кредитора за оперативні дії щодо захисту своїх власних інтересів» [20]³.

Пол Хіт, цитуючи професора Гуда, зазначає, що широка дія цього принципу полягає в анулюванні будь-яких угод, які мають своєю метою або результатом виникнення переваги у конкретного кредитора щодо вилучення з ліквідаційної маси активу, який, за відсутності таких домовленостей, був би доступний для розподілу між усіма кредиторами у процедурі банкрутства [22, с. 25]⁴.

В продовження питання справедливого розподілу активів фізичної особи боржника між кредиторами у процедурі банкрутства слід розглянути правове регулювання черговості задоволення вимог кредиторів. Так, черговість задоволення вимог кредиторів впливає з принципу *pari passu* та обов'язково врегульовується у законодавствах всіх країн світу, де передбачений інститут неплатоспроможності фізичної особи.

За загальним правилом, черговість задоволення вимог кредиторів залежить від виду вимог, до яких вони відносяться. Зокрема, у більшості правових систем існує поділ на забезпечені та незабезпечені вимоги. До

²*National Westminster Bank Ltd. V. Halesowen Presswork & Assemblies Ltd. House of Lords. 1972.*

³Тут і далі переклад авторки, якщо не вказано інше.

⁴*R.M. Goode. Principles of Corporate Insolvency Law. 1990.*

забезпечених, до прикладу, відносяться вимоги за кредитними договорами, які передбачають передачу майна боржника під заставу кредитору як гарантію виконання взятих на себе зобов'язань.

Забезпечені вимоги в принципі є набагато більш захищеними в рамках процедури банкрутства, що вважається виправданим з метою захисту довіри суспільства до кредитних систем. Крім того, забезпечення кредитних вимог часто розглядається як конституційне право кредиторів на власність, що також є додатковою гарантією для задоволення таких вимог [16, с. 107-108].

Забезпечені вимоги кредиторів задовольняються за рахунок того майна боржника, яке є об'єктом забезпечення. А от серед незабезпечених вимог існує певна пріоритетність, оскільки їх задоволення здебільшого обмежене активами боржника, які не становлять об'єкт забезпечення.

У більшості правових систем пріоритет будуть мати незабезпечені вимоги, які стосуються виплат до державного бюджету або інтересів загального суспільного блага, зокрема до них таких відносяться аліменти, податки, відшкодування шкоди завданої здоров'ю фізичної особи тощо [24]. Здебільшого такі вимоги не підлягають прощенню та повинні бути обов'язково задоволені.

Всі інші незабезпечені вимоги є непріоритетними, тобто задовольняються вони в останню чергу. Такі вимоги часто залишаються незадоволеними через недостатність коштів після задоволення вимог пріоритетнішої черги та вважаються погашеними. До таких непріоритетних незабезпечених вимог, до прикладу, належать особисті позики, медичні рахунки, комунальні платежі тощо [24].

Не є винятком з вищевказаної черговості задоволення вимог кредиторів й Кодекс України з процедур банкрутства, відповідно до ч. 4 ст. 133 якого:

1) у першу чергу задовольняються вимоги до боржника щодо сплати аліментів, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування;

2) у другу чергу задовольняються вимоги щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) та проводяться розрахунки з іншими кредиторами;

3) у третю чергу сплачуються неустойки (штраф, пеня), внесені до реєстру вимог кредиторів [10].

Водночас слід зазначити, що в останні роки ряд країн скасували особливі пріоритети для сплати податків та інших державних боргів через те, що податки, зокрема, часто входять до числа найбільших боргів. Крім того, світове товариство притримується думки, що якщо закон змушує приватних (не державних) кредиторів в окремих випадках відмовитися від своїх законних вимог до боржників, то держава також повинна дотримуватися аналогічних правил, щоб зміцнити систему неплатоспроможності фізичних осіб з точки зору її соціальної мети - допомоги неплатоспроможним боржникам [16, с. 122-123].

Отже, в інституті неплатоспроможності фізичної особи економічні та правові аспекти постійно переплітаються. Так, основним чинником розвитку систем банкрутства завжди були та є економічні процеси, які відбувалися як на глобальному рівні, так і локально у кожній із країн, де така система функціонує. Водночас стабілізація цих економічних процесів пов'язана не лише з макроекономічною та мікроекономічною політикою держави, а також і з правовою системою, в межах якої повинен дієво функціонувати інститут неплатоспроможності, націлений на збалансування інтересів та прав неплатоспроможних фізичних осіб та їх кредиторів. Загальні правові аспекти, які забезпечують функціонування інституту неплатоспроможності фізичних осіб, можуть бути визначені

шляхом аналізу досвіду різних країн світу, де був запроваджений даний правовий інститут.

1.3. Принципи та функції правового інституту неплатоспроможності фізичної особи на сучасному етапі

Як визначає О.В. Зайчук принципи права можуть мати багато визначень, зокрема, вони можуть бути визначені як універсальні, імперативні та основні засади, що відображають найбільш суттєві положення права [25, с. 22]. Принципи тої чи іншої галузі права мають основоположе значення, яке полягає у закладенні фундаментальної мети та керівних ідей, які повинна переслідувати відповідна галузь права. На нашу думку, у принципах здійснюється інформаційна «кристалізація» визначальних тенденцій становлення та розвитку того чи іншого правового інституту, включаючи інститут неплатоспроможності фізичної особи.

Виходячи з зазначеного, принципи правового інституту неплатоспроможності фізичної особи являють собою основний зміст та ідеї, які закладені у даний правовий інститут, та які втілюються у його нормативному регулюванні.

В.В. Радзивілюк, посилаючись на Г.Ф. Шершеневича, виокремила загальні принципи права банкрутства, виходячи з положень українського законодавства про банкрутство, які можна також застосувати до правового інституту неплатоспроможності фізичної особи [26, с. 25]⁵:

- Принцип реалізації відносин неплатоспроможності у процесуальній формі. В.В.Радзивілюк зазначає, що під процесуальною формою мається на увазі провадження у справі про банкрутство [26, с. 25];

⁵ Г.Ф. Шершеневич. Конкурсный процесс. Москва. Статут. 2000. 477 с.

- Принцип законодавчо визначених процедур, які застосовуються до неплатоспроможної фізичної особи та її кредиторів.

До цього принципу звертаються й інші дослідники, які вважають, що окремі правові системи країн світу по-різному визначають обов'язки та права фізичної особи боржника та її кредиторів, однак, незалежно від такої варіативності, загально визнаним є те, що відповідні правила процедури відновлення платоспроможності боржника повинні бути чітко визначені в законі і послідовно застосовуватися відповідними особами та установами, на які покладена їх реалізація. Правова невизначеність процедури відновлення платоспроможності фізичної особи підриває довіру всіх потенційних учасників такої процедури, чим дискредитує сам інститут неплатоспроможності фізичних осіб [23];

- Принцип контролю держави в особі уповноважених державних органів та/або інших суб'єктів за процедурою відновлення платоспроможності фізичної особи.

На нашу думку, інститут неплатоспроможності фізичної особи передбачає вихід правовідносин між боржником та кредитором за межі приватно-правових саме через звернення до суду як до посередника, якому делегується контроль над всіма процесами, що спрямовані на задоволення вимог кредиторів та захист прав та інтересів боржника;

- Принцип наявності у боржника більш ніж одного кредитора, тобто колективності вимог, які пред'являються неплатоспроможному боржнику.

На думку інших вчених, спільною рисою всіх проваджень у справах про неспроможність є їх колективний характер, оскільки законодавство про неспроможність покликане врегулювати ситуацію, в якій боржник більше не в змозі виплачувати свої борги своїм кредиторам в цілому (а не конкретному кредитору), і саме в цьому контексті передбачає механізм, який повинен забезпечити справедливий режим для всіх кредиторів [28];

- Принцип чітко визначених матеріально-правових та формальних підстав для порушення провадження у справі про відновлення платоспроможності фізичної особи.

Цей принцип дозволяє зробити ініціювання провадження у таких справах більш прозорим та передбачуваним для боржників та кредиторів;

- Принцип відсутності переваг одного кредитора над іншими, які можуть існувати поза межами законодавства про неплатоспроможність фізичної особи, та задоволення таких вимог у черговості, передбаченій законодавством в межах майна боржника.

Цей принцип є втіленням принципу *pari passu*, про який йшлося у попередньому підрозділі. Він не передбачає урівняння всіх вимог кредиторів, а навпаки, в залежності від особливостей тих чи інших вимог, законодавство повинно запровадити диференційований підхід, який визначатиме черговість їх задоволення.

- Принцип обмеження правомочностей неплатоспроможності фізичної особи, який втілюється у передачі контролю над майном такої особи іншим суб'єктам, уповноважених на це законом;

- Принцип задоволення вимог кредиторів неплатоспроможної особи у грошовій формі, оскільки така форма гарантує найбільшу об'єктивність у питанні справедливості розподілу активів боржника між кредиторами [26, с. 25]⁶.

Також слід зазначити, що схожі принципи були викладені у 2005 році у Правовому керівництві з неплатоспроможності ЮНСІТРАЛ як універсальні принципи для ефективного функціонування інституту неплатоспроможності. Так, у вступі до Правового керівництва з неплатоспроможності ЮНСІТРАЛ вказано, що попри різні підходи країн існує певна універсальна визначеність, що ефективні режими неспроможності повинні бути спрямовані на збалансоване досягнення

⁶ Г.Ф. Шершеневич. Конкурсный процесс. Москва. Статут. 2000. 477 с.

певних ключових цілей [29, с. 10]. Незалежно від того, яка структура буде обрана для законодавства про неспроможність, що буде відображати ці ключові цілі, воно повинно доповнювати і відповідати правовим і соціальним цінностям суспільства, в якому воно засноване і яке воно повинно в кінцевому підсумку підтримувати. Так, ЮНСІТРАЛ підкреслює, що будь-яке універсальні принципи ефективного функціонування інституту неплатоспроможності повинно органічно поєднуватися з передумовами, що існують в тій чи іншій державі [29, с. 10].

Отже, до керівних принципів ефективного функціонування інституту неплатоспроможності ЮНСІТРАЛ відносить:

- максимізацію вартості активів боржника, що сприятиме задоволенню більшої кількості вимог кредиторів та зниженню тягара заборгованості боржника [29, с. 10];
- баланс між ліквідацією та реструктуризацією. Максимізація вартості активів боржника тісно пов'язана з балансом, який повинен бути досягнутий в законодавстві про неспроможність між перевагами короткострокового стягнення заборгованості шляхом ліквідації і збереженням частини активів боржника шляхом реорганізації. Так, часто при реорганізації боргів ймовірність задоволення усіх або більшої частини вимог кредиторів є меншою ніж при ліквідації. Водночас ЮНСІТРАЛ вказує, що саме ефективна реорганізація боргів може забезпечити максимізацію вартості активів боржника, що буде більш вигідним для кредиторів в довгостроковій перспективі [29, с. 11].
- забезпечення рівності кредиторів, які пред'являють аналогічні вимоги фізичній особі - боржнику [29, с. 11].

Цей принцип означає, що вимоги кредиторів повинні ранжуватися та групуватися відповідно до їх особливостей, що дозволить забезпечити їх справедливе задоволення.

- забезпечення своєчасного, дійового та неупередженого врегулювання судових справ про неспроможність. Цей принцип можна втілити через законодавство про неплатоспроможність, яке передбачатиме чіткі критерії неплатоспроможності, доступність процедур відновлення платоспроможності та банкрутства, а також мінімізацію витрат на провадження у судових справах [29, с. 12].

- збереження конкурсної маси у справі про неплатоспроможність для забезпечення її справедливого розподілу між кредиторами. Законодавство про неплатоспроможність повинно запобігати передчасному розподілу активів боржника окремими діями кредиторів щодо стягнення індивідуальних боргів, оскільки це призводить до зменшення загальної вартості активів боржника та дисбалансу у задоволенні майнових вимог кредиторів [29, с. 12].

Зазвичай цей принцип досягається через введення мораторію на задоволення вимог кредиторів.

- забезпечення прозорості та передбачуваності законодавства про неплатоспроможність. Це дозволить боржникам і кредиторам краще зрозуміти як функціонує провадження у справі про неплатоспроможність та оцінити відповідні ризики. Крім того, прозоре та передбачуване законодавство про неплатоспроможність сприятиме стабільності комерційних відносин та стимулюватиме кредитування [29, с. 13].

- визнання існуючих прав кредиторів та встановлення чітких правил пріоритетності вимог кредиторів. Визнання і захист в межах провадження у справі про неплатоспроможність прав кредиторів, якими останні володіли ще до відкриття провадження, сприятиме визначеності на ринку та доступності кредитів. Чіткі правила пріоритетності вимог кредиторів мають важливе значення для забезпечення передбачуваності та послідовності провадження у справах про неплатоспроможність, а також зміцнюють довіру до таких проваджень [29, с. 13].

- створення основи для транскордонної неспроможності, яка дозволить ефективно взаємодіяти різним державам щодо регулювання відносин неплатоспроможності та банкрутства їх громадян [29, с. 14].

Крім того, перелічені принципи також знайшли відображення у Звіті щодо режимів неплатоспроможності фізичних осіб Світового банку (2016 р.) [30].

Зокрема, Світовий банк вказує, що нормативні акти та інститути, які залучені у процедуру відновлення платоспроможності фізичної особи або її банкрутства мають вирішальне значення для розбудови ефективної системи неплатоспроможності, при цьому структура інституту неплатоспроможності включає три основні елементи: судову систему, відповідальну за провадження у справах про неплатоспроможність; систему, на яку покладено обов'язок виконання судових рішень; правила, які необхідні для збереження цілісності функціонування цих інститутів. Ці елементи об'єднані Світовим банком в принцип їх цілісного функціонування як основи ефективної дії інституту неплатоспроможності загалом [30].

Впровадження зазначеного принципу в український інститут банкрутства набуває на сучасному етапі особливої актуальності у зв'язку з тим, що законодавець нарешті наважився поширити дію цього інституту на відносини, в яких боржником виступає пересічна фізична особа.

Крім того, Світовий банк звертає увагу на важливість сумісності системи кредитування з судовою системою та системою виконання судових рішень. Тобто, національна система кредитування повинна підтримуватися ефективними механізмами стягнення заборгованості в разі невиконання боржником своїх зобов'язань [30]. Попри те, що вимоги за кредитними договорами, як правило, є забезпеченими, тобто такими, що точно будуть задоволені заставним майном боржника, неефективність судової системи та системи примусового виконання судових рішень

повністю підриває одну з головних функцій банкрутства - захист прав та інтересів кредиторів.

Отже, можна підсумувати, що для досягнення основних цілей, які закладені в інститут неплатоспроможності фізичних осіб, він повинен базуватися на ряді основоположних та похідних принципів, про які зазначають як вітчизняні науковці, так і міжнародні установи та організації.

В. С. Ковальський вказує, що функції права можуть бути визначені як основні напрями його дії, через які реалізується його суть та призначення, а також вказаний автор підкреслює, що через функції права проявляється його соціальна роль – привнесення певної інформації до суспільства, встановлення соціальних відносин та надання цим відносинам правового визначення [31, с. 58-59].

Щодо функцій інституту неплатоспроможності, то їх у своїй статті «Метод, принципи та функції права банкрутства (неспроможності)» (2010 р.) В. В. Радзивілюк визначила як основні напрями правового впливу цього інституту на відносини між боржником та кредиторами [26, с. 24]. Утім, на сучасному етапі розбудови національного інституту банкрутства його функції мають бути переосмислені в тій частині, в якій вони торкаються відносин неплатоспроможності, де боржником виступає пересічна фізична особа.

Функції права неспроможності стали предметом дослідження науковців з часу відновлення в Україні правового інституту банкрутства у 1992 році, коли Верховною Радою України було ухвалено Закон України «Про банкрутство». Досліджуючи проблему функцій цього інституту, О. В. Хаджинова вважає, що процедура відновлення платоспроможності боржника-підприємства повинна виконувати три основні функції [32, с. 4]:

- оздоровлення економіки шляхом «виключення» з її обороту неефективних суб'єктів господарювання.

Зрозуміло, що застосування цієї функції щодо боржників – фізичних осіб не є можливим в принципі, за винятком фізичних осіб – суб'єктів підприємництва, які можуть втратити статус підприємця внаслідок визнання банкрутом. Але в сучасних реаліях економіки України не можна не визнавати, що неплатоспроможність фізичних осіб може становити серйозний тягар для економіки держави (наприклад, для кредитної системи, сфери комунальних послуг тощо), негативно впливати на інші сфери суспільного життя, сукупність яких по суті створює систему національної безпеки (здоров'я людей, освіта тощо). А відтак, розв'язання боргів неплатоспроможної фізичної особи як функція права неспроможності (банкрутства) має відбуватися, перш за все, в напрямі відновлення фінансової платоспроможності фізичної особи;

- реабілітація та відновлення платоспроможності таких неефективних суб'єктів (боржників).

Основна увага в сучасному законодавстві про неспроможність фізичних осіб приділяється не ізоляції неплатоспроможних боржників, а допомоги їм, в тому числі, з метою надання таким боржникам можливості в майбутньому бути повноцінними учасниками економічних відносин;

- захист прав та інтересів кредиторів неплатоспроможного боржника [32, с. 4].

Ця функція є основоположною функцією інституту неплатоспроможності ще з давніх часів. Сьогодні ж вона урівнена з соціальною функцією інституту неплатоспроможності, а саме - з відновленням платоспроможності боржника фізичної особи. Крім того, як зазначалося вище, забезпечення захисту прав та інтересів кредиторів можливе лише за злагодженого функціонування окремих систем, що значно ускладнює її виконання.

Слід зазначити, що законодавство про неплатоспроможність фізичних осіб може функціонувати також в якості однієї з форм регулювання споживчого кредитування та своєрідного соціального страхування фізичних осіб, що підкреслює широку соціальну важливість даного інституту. Тому, при впровадженні та використанні на практиці законодавства про неплатоспроможність фізичних осіб на карту значно більше, ніж конкуруючі інтереси кредиторів та боржника.

В. В. Радзивілюк окрім перелічених вище функцій також до основних функцій права неплатоспроможності відносить превентивну та каральну функції [26, с. 24].

Так, щодо фізичних осіб можна зробити висновок, що превентивна функція націлена на стимулювання фізичних осіб розсудливо підходити до ведення домашнього господарства та вибудовування фінансових відносин, що дозволить уникнути їй стану неплатоспроможності.

Каральна ж функція, на думку вченої, проявляється в обмеженні прав неплатоспроможного боржника в межах справи про банкрутство, зокрема, права власності [26, с. 24].

Загалом, процедура банкрутства передбачає обмеження значної кількості прав боржника фізичної особи. Так, за часів Стародавнього Риму неплатоспроможний боржник взагалі позбавлявся правосуб'єктності. Сьогодні ж з метою забезпечення захисту прав та інтересів кредиторів, неплатоспроможну фізичну особу може бути обмежено у свободі пересування (заборона виїзду за межі певної території), праві на приватність (у деяких країнах законодавство про неплатоспроможність дозволяє арбітражному керуючому отримувати та ознайомлюватися з усією кореспонденцією боржника) та інших правах, в залежності від особливостей національного законодавства тієї чи іншої країни.

Отже, всі перелічені принципи та функції спрямовані на досягнення головної мети інституту неплатоспроможності фізичної особи - захисту

прав і максимізації задоволення інтересів усіх зацікавлених сторін, і зміцненню економіки в цілому. Водночас зважаючи на суперечливість цих завдань, інститут неплатоспроможності фізичної особи є одним із найбільш складних для законодавчого регулювання та практичної реалізації у всіх правових системах.

Висновки до розділу

1. Інститут банкрутства фізичної особи має довгу історію, яка бере свій початок ще з часів античності. У давні часи боржник відповідав перед кредитором за неповернутий борг не лише майном, а й своїм життям, правами та свободами. Таке «врегулювання» неплатоспроможності фізичної особи застосовувалось досить довго, аж поки у Стародавньому Римі не був введений закон *cessio bonorum*, який пізніше ліг в основу конкурсного законодавства окремих країн.

За часів середньовіччя інститут банкрутства фізичних осіб здобув найбільшого розвитку у Італії, де процвітали торгівельні відносини і були створені перші статuti, які врегульовували відносини між фізичною особою-боржником та мінімум двома кредиторами. Проте, таке врегулювання було розраховане лише на торговців.

Починаючи з XVIII ст. у світі поступово пом'якшується відповідальність боржника, який визнавався фінансово неспроможним. Водночас це призвело до зловживань з боку неспроможних боржників, тобто було неефективним для задоволення інтересів кредиторів. Адекватне законодавство, яке змогло б збалансувати інтереси кредитора та боржника почало з'являтися у правових системах світу лише у XIX-XX ст. після низки економічних потрясінь, які також стали основним локомотивом для

розповсюдження процедури банкрутства на фізичних осіб, які не були торговцями.

2. В інституті неплатоспроможності фізичної особи переплітаються економічні та правові аспекти. Так, основним чинником розвитку систем банкрутства завжди були та є економічні процеси, які відбувалися як на глобальному рівні, так і локально у кожній із країн, де така система функціонує. Водночас стабілізація цих економічних процесів пов'язана не лише з макроекономічною та мікроекономічною політикою держави, а також і з правовою системою, в межах якої повинен бути дієвий правовий механізм, націлений на збалансування інтересів та прав неплатоспроможних фізичних осіб та їх кредиторів. Загальні правові аспекти, які забезпечують функціонування інституту неплатоспроможності фізичних осіб можуть бути визначені шляхом аналізу законодавства різних країн світу, де був запроваджений даний правовий інститут.

3. Для досягнення основних цілей, які закладені у інститут неплатоспроможності фізичних осіб, він повинен базуватися на ряді основоположних та похідних принципів, про які зазначають як вітчизняні науковці, так і міжнародні установи та організації. До них, зокрема, відноситься: принцип реалізації відносин неплатоспроможності у процесуальній формі; принцип прозорості та передбачуваності законодавства про неплатоспроможність; принцип колективності вимог кредиторів; принцип рівності кредиторів, які пред'являють аналогічні вимоги боржнику (*pari passu*) тощо.

Щодо функцій інституту неплатоспроможності фізичних осіб, то на сучасному етапі його розбудови в межах національного права вони мають бути переосмислені в тій частині, в якій вони торкаються відносин неплатоспроможності, де боржником виступає пересічна фізична особа. Наразі ж вітчизняна доктрина визначає наступні основоположні функції інституту неплатоспроможності: оздоровлення економіки шляхом

«виключення» з її обороту неефективних суб'єктів господарювання; реабілітація та відновлення платоспроможності таких неефективних суб'єктів (боржників); захист прав та інтересів кредиторів неплатоспроможного боржника; запобігання неплатоспроможності боржників (превентивна функція); обмеження прав неплатоспроможного боржника в межах справи про банкрутство, зокрема, права власності (каральна функція).

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ В УКРАЇНІ

2.1. Правовий механізм звільнення фізичної особи від боргів з підстав її неплатоспроможності (банкрутства)

21 жовтня 2019 року уведений в дію Кодекс України з процедур банкрутства (надалі - Кодекс), яким було кодифіковано законодавство про банкрутство України. Четверта Книга Кодексу становить абсолютну новелу для українського законодавства - її положення встановлюють правовий механізм звільнення фізичної особи від боргів з підстав її неплатоспроможності.

2.1.1. Законодавчий підхід

У пояснювальній записці до проекту Кодексу вказувалося, що «в ринковій економіці трапляються ситуації, коли особа опиняється у скрутному становищі не за її вини. Тимчасові фінансові труднощі у кожного громадянина можуть статись за втрати роботи, розлучення і необхідності забезпечення матеріальної допомоги дітям, втрати родичів чи годувальників і, нарешті, свого здоров'я. Як наслідок, людина втрачає можливість продовжувати займатись своєю звичайною професійною діяльністю. Крім того, циклічний розвиток ринкової економіки передбачає як підйом виробництва, так і падіння, що іноді прямо впливає на особистий і сімейний бюджети» [33].

Отже, законодавець передусім закладав у інститут відновлення платоспроможності фізичної особи соціально-орієнтовану мету - допомогу

добросовісним боржникам, які опинились у скрутному фінансовому становищі не зі своєї вини. Слід зазначити, що такий підхід є виправданим, оскільки економічна ситуація у країні є нестабільною, і, крім того, не оминули Україну й найбільші світові кризи, що відповідним чином відобразилось не лише на підприємницькому секторі, але й на фізичних особах.

Так, до прийняття Кодексу неплатоспроможні українці намагалися полегшити боргові тягарі через єдиний можливий варіант - банкрутство фізичних осіб - підприємців. Зокрема, у 2012-2013 роках фізичні особи, які мали борги за споживчими кредитами, масово стали реєструватися у якості підприємців аби мати змогу пройти процедуру банкрутства відповідно до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [27, с. 175].

Проте, такий креатив не приніс бажаного результату для боржників, оскільки Верховним Судом України у Постанові від 21 січня 2015 року у справі № 6–210цс14 було встановлено, що майно, на яке було накладено обтяження з метою забезпечення кредитного договору, стороною якого є фізична особа, не може входити до ліквідаційної маси у справі про банкрутство фізичної особи-підприємця, оскільки таке майно не використовується нею в цілях підприємництва [35].

Тож, пересічні фізичні особи в Україні не мали законодавчої можливості звернутися до процедури банкрутства аж до жовтня 2019 року, коли був уведений в дію новий Кодекс, до складу якого входить Книга четверта, нормами якої регулюються особливості правового механізму регулювання неплатоспроможності фізичних осіб.

Головною особливістю є те, що провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи вправі ініціювати лише сама фізична особа шляхом подання відповідної заяви до господарського суду [10].

Підстави для звернення боржника - фізичної особи з вказаною заявою є наступними:

- розмір прострочених зобов'язань боржника перед кредитором (кредиторами) становить не менше 30 розмірів мінімальної заробітної плати;
- боржник припинив погашення кредитів чи здійснення інших планових платежів у розмірі більше 50 відсотків місячних платежів за кожним з кредитних та інших зобов'язань упродовж двох місяців;
- ухвалено постанову у виконавчому провадженні про відсутність у фізичної особи майна, на яке може бути звернено стягнення [10].

Крім того, четвертою підставою є загроза неплатоспроможності боржника, яка визначається виходячи з наявності обставини, які підтверджують, що найближчим часом боржник не зможе виконати грошові зобов'язання чи здійснювати звичайні поточні платежі [10].

Кодекс зосереджує більшу увагу саме на відновленні платоспроможності фізичної особи через процедуру реструктуризації її боргів, а не на банкрутстві фізичної особи. Боржник разом з заявою про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність зобов'язаний подати план реструктуризації боргів, в якому зазначається перелік кредиторів, суми боргів перед ними та суми коштів, за рахунок яких боржник планує розраховуватися за вказаними боргами [10]. Крім того, план також повинен передбачати суму коштів, яка є необхідною боржнику для задоволення своїх побутових потреб та побутових потреб осіб, які перебувають на його утриманні (така сума не може бути меншою одного прожиткового мінімуму з розрахунку на кожную з осіб) [10].

План реструктуризації повинен бути розрахований максимум на п'ять років, а також може передбачати будь-які заходи, що спрямовані на відновлення платоспроможності боржника, наприклад, продаж частини

майна боржника, зменшення суми заборгованості чи зміну терміну її погашення, а також відстрочення, розстрочення і прощення частини боргів, виконання зобов'язань третіми особами (поручителями), інші способи поліпшення фінансового стану боржника, такі як перекваліфікація боржника і його працевлаштування [10].

План реструктуризації має бути схвалений зборами кредиторів, після чого затверджений судом. Якщо він не буде схвалений зборами кредиторів протягом 120 днів з дня відкриття провадження у справі, то суд приймає постанову про визнання боржника банкрутом і введення процедури погашення боргів боржника [10].

Не пізніше 30 днів з початку процедури банкрутства керуючий реалізацією майна разом з боржником формують перелік майна боржника з визначенням його вартості, яке становитиме ліквідаційну масу, тобто буде реалізовано з метою погашення боргів неплатоспроможної фізичної особи.

Ліквідаційна маса включає в себе практично все майно боржника, навіть те, яке є часткою спільної сумісної власності. Виняток становить житло, яке є єдиним місцем проживання сім'ї боржника (квартира загальною площею не більше 60 квадратних метрів або житловою площею не більше 13,65 квадратного метра на кожного члена сім'ї боржника чи житловий будинок загальною площею не більше 120 квадратних метрів). Проте, дане положення не розповсюджується на житло, що є предметом забезпечення (іпотека) [10].

Крім того, не можуть бути включені до ліквідаційної маси кошти, що перебувають на рахунках боржника у пенсійних фондах та фондах соціального страхування [10].

Боржник може клопотати про виключення певного майна з ліквідаційної маси, якщо доведе, що таке майно є необхідним для задоволення нагальних потреб його або членів його сім'ї. Крім того, за клопотанням боржника з ліквідаційної маси також може бути виключене

майно, яке не має особливого значення для задоволення вимог кредиторів або є неліквідним, і при цьому його вартість не повинна становити більше 10 розмірів мінімальної заробітної плати [10].

Кодекс передбачає наступну черговість задоволення вимог кредиторів фізичної особи-боржника:

- у першу чергу задовольняються вимоги щодо сплати аліментів, відшкодування шкоди, завданої здоров'ю, пенсійні внески та страхові внески до державних цільових фондів (фонд соціального страхування, фонд непрацездатності тощо);
- у другу чергу задовольняються вимоги щодо сплати податків і зборів, а також інші вимоги кредиторів;
- у третю чергу підлягають сплаті неустойки [10].

Слід зазначити, що черговість задоволення вимог кредиторів фізичної особи-боржника значно відрізняється від черговості задоволення вимог кредиторів юридичної особи-боржника, що підкреслює правову особливість інституту неплатоспроможності фізичних осіб. Зокрема, як ми зазначили вище, Кодекс передбачає всього три черги вимог кредиторів фізичної особи, натомість для юридичних осіб таких черг існує шість.

Крім того, за характером вимог можна зрозуміти різницю, яку законодавець заклав у банкрутство юридичних та фізичних осіб: першочергові вимоги до фізичних осіб, як і до юридичних, носять соціально-важливий характер, проте щодо інших вимог, то вони є утотожненими у своїй черговості для фізичних осіб. Наприклад, на відміну від юридичних осіб, для фізичних осіб вимоги щодо сплати податків і зборів урівнені в черговості з усіма іншими вимогами.

На нашу думку, такі особливості банкрутства фізичних осіб обумовлені більш лояльним ставленням держави до фінансових проблем фізичної особи – боржника, яка, як правило, володіє значно меншою фінансовою грамотністю, має менше фінансових зобов'язань порівняно з

юридичною особою, але при цьому є найвищою соціальною цінністю, яку держава повинна захищати в першу чергу, як це встановлено Конституцією України [36].

Після завершення процедури банкрутства суд приймає рішення про звільнення боржника - фізичної особи від боргів [10].

Фізична особа, яка була визнана банкрутом, протягом п'яти років не може звертатися до суду з заявою про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність, а також протягом вказаного строку зобов'язана повідомляти про факт своєї неплатоспроможності усіх майбутніх контрагентів за договорами позики, поруки, застави або кредитними договорами. Також фізична особа, яка була визнана банкрутом не може вважатися також, що має бездоганну ділову репутацію протягом трьох років [10].

Після закінчення провадження у справі про банкрутство фізична особа не звільняється від подальшого виконання вимог кредиторів щодо:

- відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи;
- сплати аліментів;
- виконання інших вимог, які нерозривно пов'язані з особистістю фізичної особи [10].

Зазначимо, що перелічені вище вимоги також не підлягають реструктуризації та на них не може бути накладено мораторій відповідно до Кодексу. На нашу думку це пов'язано з цивільно-правовим характером вказаних зобов'язань фізичної особи-боржника. Так, у цивільних правовідносинах фізична особа - боржник зобов'язана особисто нести відповідальність за своїми зобов'язанням, і тому вони не можуть бути йому прощені після процедури банкрутства, як наприклад, це передбачено для юридичної особи.

Кодекс також передбачає особливості розгляду справ про неплатоспроможність фізичних осіб, які здійснюють сільськогосподарську діяльність. Так, у випадку відкриття судом провадження про неплатоспроможність таких осіб розробляється план реструктуризації заборгованості з урахуванням сезонності сільськогосподарського бізнесу та його залежності від природно-кліматичних умов. Крім того, у разі визнання фізичної особи, яка здійснює сільськогосподарську діяльність банкрутом та початку процедури погашення боргів - рішення щодо права власності на землю, її постійне або тимчасове користування приймається з урахуванням вимог Земельного кодексу України.

2.1.2. Доктринальний підхід

17-18 жовтня 2019 року в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» відбулася Міжнародна конференція, присвячена актуальним проблемам процедур банкрутства в Україні та міжнародному досвіду врегулювання неплатоспроможності. За її результатами опубліковано матеріали, які значною мірою лягли в основу наведеного нижче дослідження доктринального підходу до правового механізму звільнення фізичної особи від боргів з підстав її неплатоспроможності (банкрутства).

Так, у зв'язку з відносно недовгим строком дії Кодексу України з процедур банкрутства функціонування інституту неплатоспроможності фізичних осіб в Україні сьогодні є малодослідженим. Загалом національна доктрина притримується думки, що правовий механізм звільнення фізичної особи від боргів з підстав її неплатоспроможності є абсолютною необхідністю для України. Зокрема, як зазначають В. В. Посполітак та Р. Ю. Ханік-Посполітак, даний механізм необхідно було запровадити

законодавцю значно раніше - ще після 2008 року, коли Україна відчула на собі наслідки світової фінансової кризи [37, с. 1].

На думку І. С. Ніколаєва, запровадження в Україні інституту банкрутства фізичних осіб є корисним як для боржників, оскільки він дозволить їм полегшити борговий тягар, так і для банків та інших кредиторів, оскільки вони отримають змогу повернути хоча б частину боргу через застосування цього правового інституту [38, с. 2].

Крім того, цей автор вважає, що матиме вигоду з інституту банкрутства фізичних осіб й держава в цілому, бо завдяки йому фізична особа, яка раніше була безнадійним боржником, зможе відновити свою платоспроможність та повернутися до продуктивного економічного життя, що є необхідною складовою економічного розвитку України [38, с. 2].

Ю.В. Чорна підкреслює, що особливо актуальним зараз є врегулювання відносин неплатоспроможності між фізичними особами-боржниками та банківськими установами-кредиторами. Розглядаючи сім років тому світові тенденції застосування політики «нового старту» до неплатоспроможних приватних осіб, вчена зауважила, що законодавець при розробці законодавства про неплатоспроможність фізичних осіб повинен насамперед визначитися з пріоритетами для соціального та економічного ринків - вони воліють купувати чи економити, та зазначила про таке: «Якщо для економічного та соціального ринків пріоритетним є бажання купувати, суспільство волітиме мати якомога привабливішу процедуру списання боргових зобов'язань. Разом із тим, якщо суспільство веде політику економії з метою накопичення, воно воліє мати систему банкрутства, яка б обмежила йому здатність позичати сьогодні» [39, с. 222].

Водночас вказана авторка вказує, що головним орієнтиром для законодавця повинно бути бажання добросовісного споживача бути

підконтрольним системі, яка буде обмежувати його таким чином, щоб він своєю ж поведінкою не довів себе до фінансової трагедії [39, с. 222].

У своєму дослідженні моделі «нового старту» як однієї з можливих моделей інституту неплатоспроможності фізичної особи в Україні, Ю.В. Чорна приходить до висновку, що дана модель могла б бути імplementована в національне законодавство в разі обрання Україною відповідної економічної політики. За такої моделі законодавство про банкрутство фізичних осіб матиме проборжниковський нахил, що, на думку авторки, є виправданим, оскільки лояльність законодавства до боржників матиме наслідком введення більш жорстких умов кредитування, тобто створить певний бар'єр для легковажних споживачів [39, с. 222].

Л. С. Нецька підкреслює, що у країнах з розвиненою демократією ефективний правовий механізм звільнення від боргів фізичних осіб з підстав їх неплатоспроможності є «лакмусовим папірцем» для визначення розвитку забезпечення прав людини, оскільки відсутність такого механізму має негативний вплив на психічне та фізіологічне здоров'я безнадійного боржника, а також на його сімейне благополуччя. Авторка теж притримується позиції, що головною ціллю інституту банкрутства фізичної особи повинен бути захист добросовісного боржника, як це передбачено, зокрема, законодавством США, Канади, Франції, Німеччини тощо [40, с. 2].

Слід зазначити, що підхід Ю.В. Чорної та Л.С. Нецької загалом співпадає із закладеною законодавцем метою інституту неплатоспроможності фізичних осіб, про яку йдеться в пояснювальній записці до Кодексу. Водночас вчене товариство також активно звертає увагу на численні недоліки нового Кодексу та вказує на необхідність врахування іноземного досвіду.

Зокрема, до основних прогалин нового законодавства щодо неплатоспроможності фізичних осіб вчене товариство відносить:

- можливість ініціювання відкриття провадження у справі лише боржником;
- відсутність чітких критеріїв неплатоспроможності;
- необхідність подання досуду боржником разом з заявою про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність великої кількості документів;
- фінансові витрати, які пов'язані з провадженням у справі про неплатоспроможність [41, с. 102].

Крім того, до недоліків Кодексу в частині регулювання неплатоспроможності фізичних осіб також можна віднести:

- занадто широкі повноваження арбітражного керуючого у провадженні про неплатоспроможність фізичних осіб. Зокрема, йдеться про фактично нічим не обмежені можливості арбітражного керуючого розпоряджатися майном фізичної особи-боржника;
- занадто узагальнене та спрощене визначення терміну «боржник» у Кодексі.

Отже, доктрина підтримує запровадження правового механізму звільнення фізичної особи від боргів з підстав її неплатоспроможності, оскільки даний механізм вже давно функціонує у більшості розвинутих країнах світу. Вчені наголошують, що крім самого боржника користь від запровадження ефективного інституту банкрутства фізичних осіб матимуть також кредитори й держава загалом. Підтримується проборжниковський підхід до законодавчого регулювання банкрутства фізичних осіб, який був закладений у новий Кодекс України з процедур банкрутства. Водночас наукове товариство не оминає увагою й деякі недоліки Кодексу України з процедур банкрутства в частині врегулювання неплатоспроможності фізичних осіб.

2.2. Судова практика у справах про врегулювання боргів неплатоспроможної фізичної особи

Станом на 1 листопада 2020 року в Україні було порушено провадження у 50 справах про визнання фізичної особи неплатоспроможною, з яких 34 - у м. Києві, 6 - у Київській області та 10 - у Черкаській області [42].

Проте, відповідно до інформації з Єдиного державного реєстру судових рішень кількість заяв про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність, які були повернуті фізичним особам без розгляду сягає близько півтори тисячі [43]. Підстави для повернення заяви є вкрай різними, проте здебільшого суди повертають заяви через неподання фізичною особою всіх передбачених Кодексом документів, що повинні бути додані до заяви, в тому числі доказів сплати винагороди арбітражного керуючого. Можна зробити висновок, що з набранням чинності Кодексом українці досить активно відреагували на можливість врегулювання своїх боргів через використання інституту неплатоспроможності. Водночас наразі через деякі прогалини нового Кодексу та відсутність сталої судової практики більшість заяв про відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб повертаються боржникам без розгляду.

Слід зазначити, що, незважаючи на невелику кількість справ про неплатоспроможність фізичних осіб, вже наявна судова практика робить значний вклад до роз'яснення положень Книги четвертої Кодексу України з процедур банкрутства, а також піднімає низку важливих проблем, які законодавцю доведеться вирішити у майбутньому.

Так, Верховний Суд у своїй Постанові від 24.09.2020 у справі № 910/2629/20 підкреслив, що боржники - фізичні особи зобов'язані авансувати винагороду арбітражного керуючого відповідно до ст. 116

Кодексу, незважаючи на наявність у них реальних фінансових можливостей [44]. Зокрема, Верховний Суд вказав: «... ані даний Кодекс, ані інші діючі норми законодавства, не передбачають права боржника бути звільненим від авансування винагороди арбітражному керуючому при поданні такої заяви, як не передбачають і умов, за яких суд може відстрочити, розстрочити чи звільнити заявника від здійснення авансування винагороди арбітражному керуючому» [44].

Також щодо винагороди арбітражного керуючого у справах про неплатоспроможність фізичних осіб Верховний Суд висловився у постанові від 23.11.2020 року у справі № 922/1734/20, встановивши, що винагорода арбітражного керуючого за своєю природою є платою суб'єкту незалежної професійної діяльності за виконання ним своїх обов'язків, а тому звільнення від її сплати боржником не має ніякого впливу на баланс інтересів держави та заявника у справі. Натомість звільнення заявника від авансування такої винагороди на етапі подання заяви становитиме ризик для інтересу арбітражного керуючого, оскільки останній може своєчасно не отримати винагороду від боржника [45].

Кодекс передбачає реструктуризацію боргів неплатоспроможної фізичної особи, яка проводиться відповідно до складеного боржником плану, що має бути погоджений з кредиторами, а потім затверджений судом [10].

Судова практика вже містить приклади декількох затверджених планів реструктуризації боргів неплатоспроможної фізичної особи. Зокрема, у справі № 923/1116/19 судом був затверджений план реструктуризації, відповідно до якого боржник зобов'язався поступово виплачувати борги з урахуванням черговості вимог на протязі 60 місяців з дня затвердження плану до повного погашення боргів [46]. Також план реструктуризації може передбачати розстрочення або списання (прощення) частини боргів, як, наприклад, у справі № 927/403/20, в якій суд затвердив

план реструктуризації, відповідно до якого за договором позики, що був укладений боржником - фізичною особою, буде здійснено розстрочення повернення боргу строком на 4 роки, а непогашені вимоги боржника будуть списані (прощені), в тому числі податковий борг останнього [47].

Важливий висновок зробив Верховний Суді в справі № 918/127/20. Так, Суд підкреслив, що провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи повинно відкриватися, виходячи з підстав ст. 115 Кодексу, які у кожному конкретному випадку підтверджуються фактичними обставинами та документальними доказами, що подаються боржником разом з завою про відкриття провадження у справі, зокрема, декларацією про майновий стан [48]. Після відкриття провадження у справі керуючий реструктуризацією проводить перевірку декларації про майновий стан боржника і складає відповідний звіт. Тому на стадії вирішення питання про відкриття провадження не може бути підставою для відмови у відкритті провадження виявлення одним із кредиторів (а не керуючим реструктуризацією) недоліків, поданої боржником декларації про майновий стан [48].

Крім того, у своїй постанові від 11.08.2020 року по вказаній справі Верховний Суд зауважив, що відповідно до п. 1 ч. 7 ст. 123 Кодексу суд закриває провадження у справі в разі зазначення боржником у декларації про майновий стан неповної або недостовірної інформації лише, якщо боржником не буде виправлена вказана інформація впродовж 7 днів після отримання звіту керуючого реструктуризацією [48].

Отже, Верховний Суд підкреслив проборжниковську спрямованість Кодексу та вичерпність підстав для відмови у відкритті провадження або його закриття.

Верховний Суд також вже встиг вирішити питання поважності пропуску 7-денного строку для виправлення декларації в зв'язку з заходами, що були введені урядом з метою запобігання поширенню на

території України гострої респіраторної хвороби COVID-19. Так, у постанові від 30.09.2020 року у справі № 922/3911/19, Верховний Суд вирішив: «враховуючи ситуацію, пов'язану з поширенням на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, рекомендації Всесвітньої організації охорони здоров'я, Міністерства охорони здоров'я України та відсутність доказів на підтвердження наявності у фізичної особи [боржника] технічної можливості відправити виправлену декларацію у визначений КУзПБ строк, суд касаційної інстанції вважає справедливим визнання пропуску строку для подання виправленої декларації до суду таким, що відбувся з поважних причин» [49].

Отже, за майже два роки дії Кодексу України з процедур банкрутства було напрацьовано досить важливу судову практику щодо неплатоспроможності фізичних осіб, яка вже заповнює деякі прогалини законодавчого регулювання даного інституту та безумовно сприятиме його подальшому розвитку.

2.3. Проблеми інституту неплатоспроможності фізичної особи та перспективи його вдосконалення

Попри новизну інституту неплатоспроможності фізичної особи для України, вже сьогодні можуть бути виділені певні проблеми цього інституту, які спираються на поки що малочисленні доктринальні напрацювання та судову практику. Так, правознавці та судова практика насамперед вказують на проблему відсутності чітких законодавчих критеріїв неплатоспроможності фізичних осіб. Повторимось, що для

відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи відповідно до ч. 2 ст. 115 Кодексу необхідними є наступні підстави:

1) розмір прострочених зобов'язань боржника перед кредитором (кредиторами) становить не менше 30 розмірів мінімальної заробітної плати;

2) боржник припинив погашення кредитів чи здійснення інших планових платежів у розмірі більше 50 відсотків місячних платежів за кожним з кредитних та інших зобов'язань упродовж двох місяців;

3) ухвалено постанову у виконавчому провадженні про відсутність у фізичної особи майна, на яке може бути звернено стягнення;

4) існують інші обставини, які підтверджують, що найближчим часом боржник не зможе виконати грошові зобов'язання чи здійснювати звичайні поточні платежі (загроза неплатоспроможності) [10].

Водночас Кодекс не дає чіткого розуміння щодо того, чи достатнім для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи є наявність однієї з перелічених підстав, чи боржнику - фізичній особі необхідно довести наявність їх усіх [34, с. 178].

Судова практика досі не виробила однозначного застосування процитованого положення. До прикладу, Господарський суд Херсонської області своєю ухвалою від 09.06.2020 року у справі № 923/534/20 залишив без руху заяву боржника, який не надав докази на підтвердження наявності усіх вищеперелічених підстав [50]. Натомість, суд апеляційної інстанції у даній справі не погодився з таким висновком та вказав, що «приписи статті 115 КУзПБ не встановлюють обов'язку наявності усіх підстав, зазначених у ч. 2 ст. 115 КУзПБ для відкриття провадження у справі про банкрутство фізичної особи» [51].

Виходячи з вищенаведеної судової практики, вбачається доцільним внесення відповідних змін до ч. 2 ст. 115 Кодексу, які внесуть чіткість у правозастосування даного положення. Ми погоджуємося з думкою

М. В. Лукашука, який, апелюючи до стандартів, викладених у Звіті Світового банку, вказує, що для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи повинно бути достатньо однієї із передбачених Кодексом підстав [34, с. 178].

Доктрина вважає помилковим підхід законодавця щодо надання права ініціювати відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи тільки боржникам. Так, В. М. Коссак вважає, що кредиторам теж повинно бути надано право звертатися до суду з заявою про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи з підстав, передбачених ч. 2 ст. 115 Кодексу [52, с. 1].

Ми погоджуємося з такою позицією, оскільки без можливості ініціювати провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи - боржника, єдиним варіантом для кредиторів є звернення до суду з позовною заявою про стягнення заборгованості. Проте, слід зазначити, що стягнення кредитором заборгованості з фізичної особи-боржника в межах виконавчого провадження на підставі рішення суду у таких справах, наразі є вкрай малоефективним та довготривалим процесом. Водночас, на нашу думку, поки не буде досягнуто однозначності у застосування ч. 2 ст. 115 Кодексу, так само як усунуто й інші прогалини Книги IV Кодексу - надання права на звернення з вказаною заявою кредиторам може спричинити значні ризики для зловживань, зокрема, рейдерського захоплення майна фізичних осіб.

Кодекс вимагає досить великого переліку документів, які боржник повинен подати до суду разом з заявою про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність. Напрацьована судова практика підтверджує, що «канцелярщина» є ледь чи не найпоширенішою причиною для залишення заяви боржника без руху, а потім повернення заяви про відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб.

М. В. Лукашук вказує, що є безліч об'єктивних обставин, які ускладнюють збирання всіх необхідних документів боржником, як то обмежений термін дії окремих довідок або проблеми у комунікації з колишнім чоловіком чи дружиною після розлучення [34, с. 178].

Крім того, складнощі можуть виникати у фізичної особи - боржника і при складанні всіх необхідних документів, наприклад, майнової декларації або плану реструктуризації боргів. Складання такого роду документів потребує відповідних навичок та знань, якими більшість пересічних громадян не володіють. В зв'язку з цим, фізичні особи будуть або вимушені звертатися за платною допомогою до фахівців, або їм доведеться по декілька разів звертатися з виправленими відповідно до зауважень суду пакетами документів.

Тому, на нашу думку, доцільно переглянути положення ч. 3 ст. 116 Кодексу з метою оптимізації інформації, яка є необхідною судді для прийняття рішення про відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб, а також автоматизувати процес складання боржниками окремих документів, наприклад, через інтернет-ресурси.

Ще однією серйозною перешкодою для боржників - фізичних осіб є фінансові витрати, які необхідно нести в зв'язку з судовим провадженням у справі про неплатоспроможність. Насамперед у зв'язку зі складністю вимог щодо відкриття провадження у справі про неплатоспроможність, фізичні особи - боржники будуть вимушені звертатися за платною допомогою до адвокатів або юристів [40, с. 2].

З метою усунення вказаної перешкоди пропонуємо передбачити можливість надання безоплатної правової допомоги фізичним особам - боржникам, які хочуть звернутися до суду з заявою про відкриття провадження у справах про неплатоспроможність.

Крім того, п. 12. ч. 4 ст. 116 Кодексу передбачає обов'язкове авансування боржником винагороди керуючому реструктуризацією на депозитний рахунок суду за три місяці виконання повноважень [10].

Відповідно до ч. 2 ст. 30 Кодексу розмір такої грошової винагороди арбітражного становить п'ять розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб за кожен місяць виконання арбітражним керуючим повноважень [10], тобто станом на травень 2021 року це 10 945 грн. за місяць, і, відповідно, 32 835 грн. за три місяці.

На нашу думку, для фізичних осіб, які через брак фінансів не можуть розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями і тому відповідно до Кодексу можуть бути визнані неплатоспроможними, така сума може стати невідомою. В зв'язку з чим, ми погоджуємося з пропозицією Л.С. Нецької щодо доцільності класифікації боржників за розмірами їх доходу, на підставі чого можна градувати і оплату послуг арбітражного керуючого [40, с. 3]. Крім того, одним із варіантів вирішення проблеми надмірних витрат на провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб може бути державне фінансування, яке буде відшкодоване державі фізичною особою-боржником відповідно до плану реструктуризації боргів або в ході процедури банкрутства.

На ще один недолік Кодексу вказав у своїй постанові від 07.10.2020 року у справі № 927/318/20 Північний апеляційний господарський суд, зокрема, суд виявив змістовну колізію між п. 5 та 6 ч. 1 та ч. 2 ст. 90 Кодексу в частині затвердження звіту ліквідатора та незвернення кредиторів з вимогами до боржника, щодо стадій провадження, де можливе таке закриття [53].

Суть полягає в тому, що ст. 90 Кодексу передбачає загальні підстави для закриття провадження у справі про банкрутство, в тому числі й щодо фізичних осіб. Так, відповідно до цієї статті провадження може бути закрито: в разі затвердження звіту керуючого санацією або ліквідацією на

будь-якій стадії провадження; після визнання фізичної особи банкрутом, якщо до боржника після офіційного оприлюднення оголошення про відкриття провадження у справі про його банкрутство не висунуто вимог [10]. Водночас, як зазначив Північний апеляційний господарський суд, згідно зі ст. 58 та 65 Кодексу, які регламентують порядок визнання боржника банкрутом, відкриття ліквідаційної процедури та складання звіту ліквідатора, закриття провадження у справі у зв'язку з затвердженням звіту ліквідатора можливе лише після визнання боржника банкрутом [53]. Так, ст. 58, 65 передбачає, що ухвалення судом постанови про визнання боржника банкрутом передусє ліквідаційній процедурі, тобто звіт ліквідатора може бути затвердженим лише після визнання особи банкрутом, а не на будь-якій стадії провадження [10].

Крім того, Північний апеляційний господарський суд зазначив, що суд не може закрити провадження у зв'язку з відсутністю вимог кредиторів до боржника після визнання боржника банкрутом, оскільки без вимог кредиторів суд процесуально не зможе перейти до стадії визнання боржника банкрутом [53].

У згаданій постанові дана колізія була усунута Північним апеляційним господарським судом шляхом системного тлумачення, проте доцільним є також усунення її на законодавчому рівні.

Отже, інститут неплатоспроможності фізичної особи має ряд недоліків, які потребують доопрацювання на законодавчому та правозастосовчому рівнях. Водночас, на нашу думку, така ситуація є закономірною для нових правових інститутів, ефективно впровадження яких потребує випробування часом. Сьогодні окремі недоліки інституту неплатоспроможності фізичних осіб визначаються через судову практику, на яку законодавець повинен звернути увагу при внесенні наступних змін до Кодексу України з процедур банкрутства.

Висновки до розділу

1. В Україні кодифіковано законодавство про банкрутство України. В структурі Кодексу України з процедур банкрутства останньою є Книга четверта, норми якої присвячені регулюванню неплатоспроможності фізичних осіб, що становлять абсолютну новелу для українського законодавства - її положення встановлюють правовий механізм звільнення фізичної особи від боргів з підстав її неплатоспроможності. Запровадження даного правового механізму вже давно було необхідним для України, зважаючи на нестабільну економічну ситуацію та зростання рівня заборгованості фізичних осіб. Законодавець передусім закладав у інститут неплатоспроможності фізичної особи соціально-орієнтовану мету - допомогу добросовісним боржникам, які опинились у скрутному фінансовому становищі не зі своєї вини. Так, Кодекс передбачає ряд особливостей, які вказують на проборжниковський підхід законодавця, наприклад, можливість ініціювання провадження у справі про неплатоспроможність передбачена лише для фізичної особи-боржника.

Юридична доктрина підтримує запровадження правового механізму звільнення фізичної особи від боргів з підстав її неплатоспроможності, оскільки даний механізм вже давно функціонує у більшості розвинутих країнах світу. Очікується, що крім самого боржника користь від запровадження ефективного інституту банкрутства фізичних осіб матимуть також кредитори й держава загалом. Водночас акцентується увага на численних недоліках Кодексу, серед яких: відсутність чітких критеріїв неплатоспроможності; значні фінансові витрати, які пов'язані з провадженням у справі про неплатоспроможність; занадто широкі повноваження арбітражного керуючого у провадженні про неплатоспроможність фізичних осіб тощо.

2. З набранням чинності Кодексом українці досить активно відреагували на можливість врегулювання своїх боргів через використання інституту неплатоспроможності. Так, попри новизну даного інституту, вже напрацьовано важливу судову практику, яка робить значний вклад до роз'яснення положень Книги четвертої Кодексу України з процедур банкрутства, а також піднімає низку важливих проблем, які законодавцю доведеться вирішити у майбутньому. Зокрема, судова практика підкреслює необхідність встановлення в Кодексі чітких підстав для відкриття провадження у справах про неплатоспроможність, вирішення питання обов'язкової сплати фізичною особою-боржником винагороди арбітражному керуючому та неадекватності вимог щодо подання до суду боржником разом з заявою про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність великої кількості документів.

3. Керуючись науковою думкою та напрацьованою за 2 роки чинності Кодексу судовою практикою, слід констатувати необхідність вдосконалення правового регулювання відносин неплатоспроможності фізичних осіб. Доцільними є наступні законодавчі зміни: чітке визначення у законодавстві, що для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність достатнім є відповідність боржника одній із перелічених у Кодексі підстав; надання права ініціювати відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи її кредиторам; оптимізація інформації, яка є необхідною судді для прийняття рішення про відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб; класифікація боржників за розмірами їх доходу, на підставі чого можна градувати суму витрат, які пов'язані з провадженням у справі про неплатоспроможність або запровадження державного фінансування у таких справах; усунення колізій між окремими нормами Кодексу, що врегульовують відносини неплатоспроможності фізичних осіб.

РОЗДІЛ 3

СВІТОВИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Сьогодні в законодавствах багатьох країн світу передбачено інститут врегулювання боргів неплатоспроможної фізичної особи та напрацьовано тривалий досвід балансування інтересів кредиторів і неплатоспроможної фізичної особи. Звернення України до цього досвіду є корисним, зважаючи на проєвропейський політичний курс України та новизну даного інституту для національної правової системи.

Так, історія свідчить, що становлення ефективного правового регулювання у сфері неплатоспроможності фізичної особи у тих чи інших країнах вимагало багато часу. Водночас Україна може пришвидшити цей процес шляхом запозичення тих елементів ефективних іноземних систем, які можуть бути органічно імplementовані до національної правової системи.

Мінські вчені В. Г. Говзич та О. М. Ленцевич виділяють три основні режими банкрутства фізичних осіб: проборжниковський та прокредиторський режими, які також поділяються на радикальні та помірні у своєму спрямуванні, а також нейтральний режим [54, с. 154-155].

Кожен режим має свої переваги та недоліки, які визначаються, виходячи з індивідуальних особливостей тої чи іншої правової та фінансової систем країн світу.

До радикально-проборжниковського режиму банкрутства фізичних осіб більшість вчених відносять режим банкрутства США, де була започаткована концепція «нового старту» для неплатоспроможних фізичних осіб; помірно-проборжниковськими, наприклад, можна визначити режими банкрутства фізичних осіб у Франції та Англії; радикально-прокредиторським є конкурсне законодавство Австралії та

Ізраїлю, оскільки воно насамперед розраховане на максимальне задоволення вимог кредиторів; помірно-прокредиторським нахилом відзначаються режими банкруства фізичних осіб у Німеччині та Польщі. До нейтральних режимів В. Г. Говзич та О. М. Ленцевич відносять режими банкруства у Данії та Чехії [54, с. 155].

3.1. Правове регулювання неплатоспроможності фізичної особи у країнах континентальної системи права

Особливості регулювання неплатоспроможності фізичної особи у різних правових системах обумовлюють багато чинників. Насамперед в цьому контексті слід розглянути джерела права, які врегульовують цей правовий інститут в різних правових системах. Так, на відміну від систем загального права, в країнах континентальної системи як джерела права домінують нормативно-правові акти. Зокрема, у більшості таких країн нормативно-правові акти, що врегульовують питання неплатоспроможності боржника є кодифікованими. Зазвичай, регулювання вказаного інституту забезпечується Цивільним кодексом, у деяких країнах, також Комерційним кодексом, що дозволяє розширити та систематизувати регулювання відповідних правовідносин [55, с. 474-475].

Така відмінність у джерелах права зумовлює й відмінність у судовій системі країн загальної та континентальної систем права. Так, у країнах системи континентального права суди, на які покладено обов'язок розгляду справ про визнання фізичної особи неплатоспроможною є судами тої галузі права, норми якої врегульовують даний інститут [55, с. 476-477]. Зважаючи на переважаючу роль закону серед джерел права країн континентальної системи права, то законодавче регулювання

неплатоспроможності фізичної особи у таких країн зазвичай є дуже структурованим і чітким, що також обмежує дискреційні повноваження суду при розгляді справ даної категорії.

Крім того, як вже зазначалося раніше, інститути неплатоспроможності фізичних осіб, що функціонують в країнах континентальної та загальної системи права також можна розділити на «старі» та «нові». До старих відносяться інститути загальної системи права, які ще з середини XIX століття передбачали можливість фізичної особи, яка не була торговцем, звертатися до процедури банкрутства для погашення боргів. Країни ж континентальної системи права є осередком «нових» інститутів неплатоспроможності фізичних осіб, які до 80-х років 20 ст. передбачали банкрутства лише фізичних осіб, що є торговцями [9, с. 4].

Відповідно через перевагу у історичному досвіді інститути неплатоспроможності «старої» системи є сьогодні більш узгодженими та ефективними, в той час як «нові», що характерні для країн континентальної системи права є дуже різними у підходах до врегулювання неплатоспроможності фізичної особи, та в окремих країнах - малоефективними.

Як зазначає Л. І. Грабован, однією із ознак, за якою можна класифікувати та охарактеризувати сучасні правові інститути неплатоспроможності в межах різних правових систем, є їх прокредиторська або проборжниковська орієнтованість [56, с. 17].

Прокредиторські інститути неплатоспроможності виходять з того, що у відносинах неплатоспроможності - кредитори є добросовісною стороною, а тому їх інтереси превалюють над інтересами неплатоспроможного боржника [56, с. 18]. В зв'язку з цим, у країнах з прокредиторським режимом неплатоспроможності норми права, що врегульовують цей інститут, направлені насамперед на максимальне

задоволення вимог кредиторів, і, відповідно, передбачають більше прав для кредиторів в процедурі банкрутства, наприклад, право ініціювати відкриття судового провадження у таких справах.

Проборжниковські ж режими неплатоспроможності мають абсолютно протилежний підхід - в них перевага надається захисту неплатоспроможного боржника. В країнах з таким режимом обов'язково передбачені процедури відновлення платоспроможності боржника, які можуть варіюватися, але в цілому є довготривалими та не вигідними для кредиторів, оскільки часто призводять до незадоволення всіх їх вимог [56, с. 20].

Узагальнюючи підходи вчених, можна константувати, що правове регулювання неплатоспроможності фізичної особи у країнах континентальної системи права має здебільшого прокредиторський підхід, на відміну від країн загальної системи, де панує проборжниковський підхід. Проте, такий поділ є дуже узагальненим та, виходячи з особливостей національного законодавства тої чи іншої конкретної країни, можна встановити, що у конкретних країнах інститут неплатоспроможності фізичної особи може бути як прокредиторським, так і проборжниковським, незалежно від приналежності до континентальної чи загальної системи права. Це насамперед пов'язано з економічними, соціальними, політичними та іншими особливостями кожної конкретної країни.

Водночас певні загальні особливості правового регулювання неплатоспроможності фізичної особи у країнах континентальної та загальної системи права обумовлені протилежними моделями фінансової системи, зокрема, кредитної [57, с. 1]. Так, у більшості країн континентальної системи права, наприклад, у Німеччині, функціонують банківські системи кредитування, які характеризуються довгостроковими кредитними договорами з фіксованими умовами, що зумовлює більш стійке та захищене становище банків-кредиторів у відносинах з

неплатоспроможними фізичними особами [57, с. 1-2]. Це, зокрема, може бути однією із причин переважання прокредиторського режиму неплатоспроможності фізичних осіб серед країн континентальної системи права, оскільки особливості умов кредитування передбачають також й механізми захисту інтересів та прав кредитора в разі невиконання боржником своїх зобов'язань.

До прикладу, німецьке Положення про неспроможність (Insolvenzordnung), яке регулює неплатоспроможність як юридичних осіб, так і фізичних осіб, насамперед націлене на максимальне задоволення вимог кредиторів, водночас, даючи можливість боржнику «оговтатись» від неплатоспроможності. Так, «будь-який боржник має право подати заяву про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність, якщо він є неплатоспроможним або невдовзі стане таким» [60, с. 8].

Також у Німеччині неплатоспроможні фізичні особи (домогосподарства), які звертаються з вказаною заявою до суду, повинні пройти відносно тривалий період реструктуризації, лише після проходження якого, частина боргів може бути їм прощена [57, с. 1]. Водночас у порівнянні з юридичними особами чи підприємцями банкрутство домашніх господарств за німецьким законодавством передбачає значно спрощену процедуру, яка полягає в наступних кроках [57, с. 8]:

- позасудове врегулювання спору за ініціативою боржника, що передуює зверненню з заявою про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи;
- якщо позасудове врегулювання спору не було ефективним, суд відкриває провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи та зобов'язує боржника подати план розрахунку за боргами, в якому зазначаються всі борги та активи;

- даний план повинен бути погоджений судом та кредиторами, насамперед тими, які висувають найбільші вимоги;
- у разі відсутності угоди щодо погодження вищевказаного плану, суд переходить до визначення ліквідаційної маси майна боржника і розподіляє її між кредиторами;
- після шести років добросовісної поведінки неплатоспроможні боржники можуть бути звільнені від боргів, що залишаються після цього періоду [57, с. 8]⁷.

Отже, як бачимо, правове регулювання неплатоспроможності фізичної особи у Німеччині є деталізованим, покроковим та таким, що передбачає більше обов'язків ніж прав для боржника, який звернувся до процедури відновлення платоспроможності або банкрутства.

Ще більш прокредиторський підхід має інститут неплатоспроможності фізичних осіб у Польщі, яка є однією з перших країн континентальної системи права, де був запроваджений цей інститут, що також відзначався найбільш жорсткими умовами до неплатоспроможних фізичних осіб - боржників. Так, до 2014 законодавство Польщі передбачало можливість звернення до процедури банкрутства лише добросовісних боржників, які стали неплатоспроможними через незалежні від них обставини, що повинні бути належним чином описані та підтверджені боржником у заяві до суду [60, с. 62].

Такий підхід Польщі обумовлений, так само як і у Німеччині, особливостями кредитної системи, яка в Польщі спрямована насамперед на стабілізацію стану економіки, і тому захист боржників за рахунок кредиторів є не вигідним для такої системи. Крім того, у Польщі порівняно низьким є попит на споживчі кредити, тому необхідність більш м'якого та проборжниковського регулювання неплатоспроможності фізичної особи довгий час була відсутня [60, с. 62].

⁷ German Insolvency Statute (Insolvenzordnung, InsO).

Проте, у 2014 р. у Польщі відбулася реформа законодавства про неплатоспроможність фізичних осіб, яка була спрямована на подолання перешкод на шляху до практичного застосування процедури банкрутства фізичних осіб у Польщі, зокрема, питання доступності даної процедури для фізичних осіб [50, с. 3]. Так, польське законодавство значно знизило вимоги до боржників з точки зору підстав для відкриття провадження про неплатоспроможність, а також запровадило тимчасове державне фінансування витрат на провадження у справах про неплатоспроможність [61, с. 4]. При цьому в ході реформування законодавець також був націлений на дотримання балансу із законними інтересами кредиторів та уникнення недобросовісної поведінки неплатоспроможних боржників.

Також доцільно зазначити, що вказане реформування призвело до зростання кількості судових справ про неплатоспроможність фізичних осіб, що негативно відобразилось на завантаженості господарських судів Польщі. Водночас кількість споживчих справ у Польщі все ще залишається відносно низькою порівняно з іншими державами-членами Європейського Союзу [61, с. 8-9].

Значно лояльнішим є правове регулювання інституту неплатоспроможності фізичних осіб у Франції, де основною метою цього інституту є якомога швидший та ефективніший захист боржника від фінансових труднощів.

Інститут неплатоспроможності фізичних осіб був започаткований у Франції в 1989 році шляхом внесення змін до Кодексу споживання (Code de la consommation). Первісний підхід законодавця передбачав розрахунок за боргами неплатоспроможної фізичної особи лише за планом врегулювання заборгованості, який така особа погоджувала з кредиторами. Часткове чи повне погашення заборгованості неплатоспроможних

фізичних осіб стало можливим лише у 1998 році, коли були внесені відповідні зміни до Кодексу споживання [59, с. 9].

Сьогодні процедура банкрутства за французьким законодавством доступна фізичним особам, які «керуються благими намірами і стикаються з явною неможливістю погасити або всі свої теперішні і майбутні особисті борги, або виконати зобов'язання, яке було дане ними в якості певної гарантії, або спільно і окремо виконати зобов'язання як індивідуальний контрагент або компанія, якщо такі фізичні особи не були фактичним або юридичним виконавцями цих зобов'язань» [62].

Так, французьке законодавство передбачає наступні етапи щодо вирішення питання неплатоспроможності фізичних осіб:

- звернення боржника до суду з клопотанням про зупинення виконавчих процедур щодо його майна;
- звернення боржника до суду з заявою про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність, яка подається разом з описом всіх своїх фінансових активів;
- вирішення судом протягом трьох місяців питання щодо відкриття провадження у справі;
- у разі відкриття провадження - призупинення права регресу кредиторів неплатоспроможного боржника, а також припинення виплати боржником платежів за зобов'язаннями, але не більше ніж на один рік;
- розробка плану розрахунку за боргами, який повинен бути затверджений боржником і його основними кредиторами, а передбачені таким планом заходи щодо реструктуризації заборгованості не повинні перевищувати восьми років;
- в разі неможливості затвердити план розрахунку за боргами, - суд на прохання боржника може вжити заходи, спрямовані на полегшення майнового тягара боржника. Наприклад, відтермінувати сплату всіх видів

боргів неплатоспроможної фізичної особи або цілковито призупинити зобов'язання зі сплати боргів [62].

Крім того, якщо при виконанні затвердженого плану розрахунку за боргами або заходів, що були вжиті судом, положення боржника стає непоправно скомпрометованим, суд також може вжити заходів прощення боргу неплатоспроможної фізичної особи без ліквідації його/її майна, або часткового прощення боргу такої особи з ліквідацією майна, якщо така особа володіє достатніми активами [62].

Отже, очевидним є проборжниковський підхід французького законодавця, який передбачає багато варіантів для захисту неплатоспроможних фізичних осіб від «перенавантаження» їх борговими зобов'язаннями.

Водночас, на думку сучасних вчених, розподіл режимів неплатоспроможності на проборжниковські чи прокредиторські сьогодні є неактуальним. Зокрема, Ю.В. Чорна притримується такого підходу, яка вказує, що на даному етапі розвитку права неплатоспроможності основним критерієм, який повинен застосовуватися до тих чи інших систем банкрутства є їх ефективність [63, с. 4]. Так, на думку офіційного опонента Ю. В. Чорної - А.О. Беяневича, авторкою «ефективною визначено систему банкрутства, яка в процесі оформлення юридичних та фактичних наслідків правового регулювання, відображає ступінь досягнення суспільно-значущих цілей» [63, с. 8].

Серед сучасних ефективних моделей банкрутства виділяють «пряме» ліквідаційне банкрутство, коли фізична особа відмовляється від незабезпечених активів для погашення більшості незабезпечених боргів після періоду, що варіюється від декількох місяців до трьох-п'яти років, та поступове погашення фізичною особою частини своїх боргів в обмін на прощення частини боргів, що залишилася після закінчення, як правило, трьох-п'яти років процедури погашення боргів [9, с. 4-5]. Законодавство

країн загальної системи права, зокрема, США, Канади та Великобританії, передбачають обидві вказані альтернативи, тоді як у країнах континентальної системи права друга модель є домінуючою [9, с. 5].

Слід зазначити, що вказана модель, яка передбачає, що неплатоспроможні фізичні особи повинні розраховуватися за боргами поступово, а не одномоментно, відмовляючись від всього незабезпеченого майна на користь кредиторів, є прогресуючою тенденцією у питаннях ефективного банкрутства, а також була рекомендована Світовим банком [16].

В підсумок зазначимо, що попри деякі узагальнені риси правового регулювання неплатоспроможності фізичної особи у країнах континентальної системи права, як, наприклад, його прокредиторська спрямованість, існує безліч відмінностей та підходів до регулювання даної сфери в межах національного законодавства вказаних країн. Ці відмінності обумовлені особливостями історичного та економічного розвитку, а також політичних та соціальних умов, що наразі існують у країнах континентальної системи права.

Отже, для ефективного розвитку та функціонування інституту неплатоспроможності фізичної особи кожна країна континентальної системи права повинна орієнтуватися на загальносвітові тенденції, але також застосовувати й індивідуальний підхід, що враховуватиме вищевказані особливості тої чи іншої країни.

3.2. Правове регулювання неплатоспроможності фізичної особи у країнах загальної системи права

У країнах загальної системи права, на відміну від країн континентальної системи права, основним джерелом є судовий прецедент. У зв'язку з цим, логіка суду при розгляді будь-яких справ, в тому числі справ про банкрутство фізичних осіб, вибудовується індуктивно - виходячи з конкретного минулого судового прецеденту, суд вирішує нові справи. Також, на відміну від країн континентальної системи права, розглядом справ про неплатоспроможність у країнах загальної системи права здійснюють суди загальної юрисдикції [55, с. 476].

Як вже зазначалось раніше, країни загальної системи права набагато раніше розвинули інститут неплатоспроможності фізичних осіб, що дало їм певну перевагу у досвіді законодавчого регулювання. Зокрема, наслідком цього можна вважати проборжниковську спрямованість такого регулювання. Крім того, проборжниковська спрямованість законодавчого регулювання інституту неплатоспроможності фізичних осіб у країнах загальної системи права також обумовлена особливостями фінансової системи.

Так, «англосаксонська фінансова система спирається на ринок як на механізм координації, де домінує транзакційне кредитування» [57, с. 1]. Угоди, які передбачають таке кредитування є короткостроковими та можуть бути зміненими за ініціативою кредиторів, що зумовлює додаткові ризики для боржників [57, с. 1]. Тож, боржники - фізичні особи є менш захищеними в умовах такої кредитної системи, що компенсується більш м'яким законодавчим регулюванням процедури банкрутства фізичних осіб.

У Великій Британії неплатоспроможність фізичних осіб регулюється Законом про неплатоспроможність і Правилами неплатоспроможності (1986 року), дія яких разом з окремими регіональними актами поширюється на Англію та Уельс, Північну Ірландію та Шотландію. Попри деякі відмінності, обумовлені регіональним законодавчим регулюванням, у всіх цих країнах панує режим врегулювання неплатоспроможності фізичних

осіб, який дозволяє таким особам у короткі строки звільнитися від боргів [57, с. 9].

Так, в Англії та Уельсі право на ініціювання провадження у справі про банкрутство фізичної особи має будь-яка фізична особа - боржник або її кредитор. Як тільки суд приймає рішення про початок процедури банкрутства фізичної особи, всі активи такої особи передаються довірчому керуючому. До майна, на яке не може бути звернено стягнення у такій процедурі входить майно, яке є необхідним боржнику для його роботи або домогосподарства, а всі інші майнові активи, включаючи сам будинок боржника, повинні бути включені до ліквідаційної маси [59, с. 6].

Зазвичай, через 12 місяців після початку процедури банкрутства боргові вимоги кредиторів до боржника, що залишились незадоволеними підлягають прощенню, водночас, якщо у боржника зі спливом цього строку все ще наявне майно, то воно може бути ліквідоване для задоволення окремих вимог [57, с. 10].

Крім того, в Англії та Уельсі неплатоспроможні фізичні особи мають кілька варіантів реструктуризації своїх боргів, зокрема, план управління боргом, адміністративне розпорядження або індивідуальну добровільну угоду [64]. Всі перелічені варіанти передбачають реструктуризацію боргу шляхом укладення відповідних домовленостей між неплатоспроможною фізичною особою та її кредиторами. Більше того, у 2009 році неплатоспроможним фізичним особам, боргові зобов'язання яких не перевищують 15 000 фунтів стерлінгів була надана можливість звернутися до суду із заявою про «видачу розпорядження про полегшення боргового тягара» (Debt Relief Order). Схожі процедури для неплатоспроможних фізичних осіб з низьким рівнем доходу і невеликими активами були також згодом введені у Північній Ірландії та Шотландії [57, с. 9].

Отже, основною перевагою для неплатоспроможних фізичних осіб, які звернулися до суду з заявою про відкриття провадження у справі про

неплатоспроможність є короткий строк такої процедури (12 місяців), після спливу якого автоматично відбувається прощення більшості боргів. Водночас розпорядження про полегшення боргового тягара може бути видано навіть раніше, якщо уповноважена посадова особа суду подасть до суду відповідне повідомлення щодо встановлення фактів необхідних для видачі такого розпорядження [59, с. 7].

Крім того, слід зазначити, що в Англії та Уельсі кількість справ про банкрутство фізичних осіб різко зросла після 2004 року, якраз коли був зменшений строк добросовісної поведінки таких фізичних осіб з 3 років до 12 місяців: число справ про неплатоспроможність фізичних осіб потроїлося з 35 604 в 2003 році до 106 544 в 2008 році. Такі зміни у законодавчому регулюванні процедури банкрутства були обумовлені підвищенням рівня заборгованості фізичних осіб [59, с. 7].

Як вже зазначалося, економічні потрясіння є основною причиною для розвитку інституту неплатоспроможності фізичних осіб, тому зменшення строку добросовісної поведінки у Англії та Уельсі, яке дозволило фізичним особам швидше звільнитися від боргових тягарів, є закономірним кроком законодавця, націленим на стабілізацію економічної ситуації у країнах.

Отже, сьогоденішнє законодавче регулювання неплатоспроможності фізичних осіб Великої Британії є реакцією на зростаючі фінансові виклики, які поставали перед фізичними особами. Такий підхід має наслідком популярність інституту неплатоспроможності фізичних осіб у Великій Британії та зменшення соціальної стигматизації осіб, які були визнані неплатоспроможними.

Ще більш проборжниковським підходом відоме законодавче регулювання США, яка вважається найбільш лояльним до неплатоспроможних фізичних осіб у всьому світі. Так, ключовою особливістю вказаного американського законодавства є прощення боргів

неплатоспроможності фізичної особи, яке відповідає політиці «нового старту» («freshstart»), основною метою якого є збереження людського капіталу шляхом створення стимулів до праці [65, с. 1].

На відміну від більшості європейських країн, в США значно меншою є соціальна стигматизація фізичних осіб, які були визнані неплатоспроможними. Як наслідок фізичні особи не бояться звертатися до суду з заявами про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність та швидше отримують можливість почати з початку своє фінансове життя. Визнання неплатоспроможною фізичної особиприймається суспільством як можливий досвід і знання, що сприятимуть більш відповідальному підходу фізичної особи до ведення домашнього господарства та вибудовування фінансових відносин [66, с. 660].

Так, за законодавством США більша частина боргів фізичної особи, які не є забезпеченими, підлягають погашенню, за винятком боргів за податковими зобов'язаннями, аліментами, студентськими кредитами і боргів, що пов'язані з шахрайством [65, с. 9].

У США неплатоспроможність фізичних осіб, юридичних осіб та підприємців регулюється на федеральному рівні Кодексом про банкрутство США. Окрім федерального, законодавче регулювання неплатоспроможності фізичної особи також здійснюється на рівні усіх штатів. Так, у багатьох штатах неплатоспроможна фізична особа має право вибору за яким законодавством буде здійснюватися процедура відновлення платоспроможності - за федеральним чи за законодавством відповідного штату [59, с. 3].

Відповідно до Кодексу про банкрутство США (далі - Кодекс) неплатоспроможні особи мають два шляхи для відновлення платоспроможності. Перший з них встановлений розділом 7 вказаного Кодексу, який дозволяє неплатоспроможним фізичним особам списувати

частину боргів, що перевищує вартість їх майна. Водночас інша частина боргів, зокрема, забезпечені борги, підлягають погашенню за рахунок продажу наявного у неплатоспроможної фізичної особи майна [68].

Як зазначає М. Gerhardt: «Вся процедура розгляду справ за розділом 7 Кодексу зазвичай триває 4 місяці, і, за даними американських судів, більше 99% неплатоспроможних фізичних осіб, які пройшли цю процедуру, отримують звільнення за своїми боргами». Процедура за розділом 7 Кодексу є більш вигідною для фізичних осіб, оскільки вона дозволяє їм звільнитися від своїх боргів без будь-яких майбутніх зобов'язань, а також без проходження терміну добросовісної поведінки [59, с. 2].

Другий шлях передбачений розділом 13 Кодексу, відповідно до якого неплатоспроможні фізичні особи мають змогу повертати свої борги згідно з затвердженим судом планом, розрахованим на строк від трьох до п'яти років [68]. Неплатоспроможні фізичні особи можуть зберегти більшу частину свого майна, але, на відміну від розділу 7, розділ 13 Кодексу не передбачає негайне полегшення тягара заборгованості, а скоріше його реорганізацію [59, с. 3]. Тривалість такої реорганізації за планом залежить від щомісячного доходу фізичної особи [59, с. 3], а частина боргів, що залишиться після її завершення може бути прощена, за умови добросовісної поведінки неплатоспроможної фізичної особи [68].

Регулювання, передбачене розділ 13 Кодексу є більш вигідним для кредиторів неплатоспроможних фізичних осіб, оскільки за ним кредитори мають більше шансів для задоволення своїх вимог, порівняно з регулюванням, що передбачене розділом 7.

До 2005 року заявникам було дозволено вибирати між цими двома процедурами, і це призвело до багаточисленних зловживань зі сторони неплатоспроможних фізичних осіб, які мали регулярний та порівняно високий рівень доходів. Такі фізичні особи замість того, щоб

використовувати процедуру, передбачену розділом 13 Кодексу, подавали до суду заяви про відновлення платоспроможності відповідно до розділу 7 Кодексу, що дозволяло їм швидко звільнитися від боргів та зберегти практично все своє майно шляхом попереднього переведення його у категорію, яка не підлягає ліквідації відповідно до законодавства [67, с. 4].

До такого майна відносяться різні грошові суми, призначені на облаштування житла та утримання автомобілів, одяг, кошти на ощадних рахунках, пенсійні накопичення. Крім того, з ліквідаційної маси також виключаються всі пенсійні програми незалежно від їх розміру, оскільки вони є необхідними для майбутньої підтримки боржника [69, с. 234]. Отже, замість того щоб повертати борги з майбутніх доходів, недобросовісні боржники мали легальний спосіб звільнитися від боргів з мінімальними затратами, використовуючи положення розділу 7 Кодексу.

Проте, у 2015 році відбулась законодавча реформа, яка змусила неплатоспроможних фізичних осіб з високим рівнем доходу використовувати саме процедуру, передбачену розділом 13 Кодексу. Зокрема, у 2015 році був прийнятий Закон «Про запобігання зловживань банкрутством і захист прав споживачів» («BAPCPA»), який значно обмежив можливість використання розділу 7 Кодексу неплатоспроможними фізичними особами, які не перебувають у вкрай скрутному фінансовому становищі [59, с. 4].

Якщо неплатоспроможна фізична особа вирішує врегулювати свою неплатоспроможність законом штату, де вона проживає, то в залежності від такого штату фізичні особи можуть зберегти різні суми своїх активів. Законодавство багатьох штатів передбачає звільнення приватної власності від стягнення за боргами неплатоспроможної фізичної особи розміром від 15 000 до 50 000 доларів США, а федеральне законодавство, тобто Кодекс, - близько 45 000 доларів [59, с. 3].

Також законодавство кожного зі штатів Америки встановлює звільнення від стягнення в рахунок боргів неплатоспроможної фізичної особи частини або всього будинку, в якому така фізична особа постійно проживає та веде домогосподарство. Кодекс про банкрутство США передбачає звільнення такого будинку від ліквідації за боргами, якщо його вартість становить не більше 136 875 доларів США, в той час як у більшості штатів ця сума є нижчою від 100 000 доларів США [59, с. 3].

Отже, як федеральне законодавство, так і законодавство кожного зі штатів Америки надає широкі можливості неплатоспроможним фізичним особам зберегти частину своїх майнових активів, розмір якої варіюється відповідно до законодавства кожного зі штатів, але, в цілому, є вигідним для боржників.

У деяких штатах, наприклад, у Флориді або Техасі, законодавство штату навіть не встановлює будь-яких вартісних рамок для звільнення від ліквідації постійного житла, де особа веде домогосподарство: якщо неплатоспроможна фізична особа відповідає вимогам розділу 7 Кодексу, тоді вона може бути звільнена від боргів, і, водночас, матиме змогу зберегти своє житло [59, с. 3].

Також слід зазначити, що законодавство про банкрутство США передбачає цивільну або кримінальну відповідальність за порушення встановлених правил проведення процедури банкрутства. Так, цивільно-правова відповідальність у вигляді штрафу передбачена для випадків, коли фізична особа недбало підготувала заяву про банкрутство або шляхом обману внесла в заяву завідомо неправдиві відомості [69, с. 234]. Тобто, навіть за фактичне шахрайство при поданні заяви про банкрутство, законодавство США передбачає для боржників не кримінальну, а саме цивільно-правову відповідальність.

Кримінальна ж відповідальність може мати місце, якщо фізична особа завідомо протягом процедури відновлення платоспроможності

чинила дії спрямовані на приховування майнових активів, надавала суду неправдиві покази і заяви чи вдавалась до комерційного хабарництва [69, с. 234-235]. Проте, важливим елементом наведених злочинів є прямий умисел фізичної особи, оскільки у нормі Кодексу неодноразово вказується на завідоме вчинення особою перелічених злочинних дій. Отже, законодавство США є також досить лояльним у частині притягнення до відповідальності осіб, що порушують своїми діями норми законодавства, якщо такі дії не містять прямого умислу.

Водночас такий лояльний підхід законодавця США супроводжується ризиком виникнення зловживань зі сторони недобросовісних фізичних осіб, а також має наслідком більш зневажливе ставлення фізичних осіб до взяття на себе майнових зобов'язань, зокрема, кредитних. Отже, фізичні особи, які через розуміння перспективи легкого звільнення від боргів, нерозважливо беруть кредити у фінансових установах, можуть становити значне навантаження для кредитної системи США.

Проте, слід зазначити, що серед країн загальної системи права також є країни з прокредиторським режимом неплатоспроможності фізичних осіб, зокрема, Австралія.

В Австралії діє Закон про банкрутство від 1966 року, який передбачає три способи врегульовані неспроможності фізичних осіб: банкрутство, угоди щодо боргів та угоди щодо особистої неплатоспроможності. Боржник може бути визнаним неплатоспроможним та пройти процедуру банкрутства як в добровільному, так і в примусовому порядку, тобто за заявою кредиторів. Разом з заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство кредитори також можуть клопотати про накладення арешту на майно фізичної особи-боржника. Вирішення питання щодо відкриття провадження у такій справі та накладення арешту на майно боржника вирішується судом [70, с. 3].

Крім того, фізична особа-боржник може добровільно подати заяву про банкрутство арбітражному керуючому і з дня задоволення останнім такої заяви боржник вважається банкрутом. Водночас процедура банкрутства у Австралії тягне за собою серйозні наслідки для фізичної особи – боржника [70, с. 3, 4].

Так, вводяться серйозні обмеження прав, що стосуються особистого життя банкрутів, зокрема:

- на час процедури банкрутства неплатоспроможна фізична особа зобов'язана передати свій паспорт арбітражному керуючому;
- фізичні особа-банкрут навряд чи зможе займати керівні посади у державних органах та бути членом органів державної влади, наприклад, парламенту;
- при укладанні окремих договорів на суму від 3000 доларів (наприклад, кредитних), банкрути повинні інформувати контрагентів про те, що вони перебувають у процедурі банкрутства;
- відомості щодо фізичних осіб, які перебувають у процедурі банкрутства вносяться до державного реєстру Національного Індексу особистої неплатоспроможності, який є доступним для публічного ознайомлення [70, с. 4].

Після закінчення процедури банкрутства та погашення всіх боргів неплатоспроможною фізичною особою, відомості про неї у даному реєстрі оновлюються. Водночас це не полегшує такій фізичній особі життя в плані укладення договорів, предметом яких є майно або кошти [70, с. 5].

Ще однією особливістю законодавства Австралії, що врегульовує неплатоспроможність фізичних осіб є те, що одного лише критерію неплатоспроможності недостатньо для розгляду арбітражним керуючим заяви боржника про банкрутство [71, с. 12].

Так, при вирішенні цього питання арбітражний керуючий володіє дуже широкими дискреційними повноваженнями, що становить певний

бар'єр для доступу до банкрутства фізичних осіб-боржників. Так, для розгляду та задоволення вказаної заяви фізичної особи-боржника арбітражний керуючий повинен переконатися, що окрім неможливості погасити свої борги, заявник також перебуває у тяжких обставинах та є добросовісним [71, с. 13].

Такі завищені вимоги не відповідають загальносвітовим тенденціям збільшення доступності інституту неплатоспроможності фізичних осіб. Так, в більшості проаналізованих вище країнах законодавство передбачає єдиною підставою для звернення з заявою про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність неспроможність боржника виплатити свої борги.

Також серед особливостей правового регулювання неплатоспроможності фізичних осіб у Австралії, що підкреслює його прокредиторську спрямованість, слід виділити відсутність особливих законодавчих обмежень на включення до ліквідаційної маси в процедурі банкрутства фізичної особи житла, яке є єдиним місцем проживання боржника та його сім'ї [71, с. 10].

На нашу думку, такий підхід підриває соціальні засади інституту неплатоспроможності фізичних осіб та може призвести до критичного погіршення життя не лише самих фізичних осіб - боржників, але й їх сімей.

Щодо боргових угод, то вони передбачені для фізичних осіб-боржників, які бажають уникнути процедури банкрутства, але не можуть скористатися можливістю укладення угод про неплатоспроможність. Такі фізичні особи мають низький рівень заборгованості, невелику кількість активів та низьку доходність [70, с. 6].

Для укладення боргової угоди фізичній особі - боржнику необхідно звернутися до арбітражного керуючого з проектом такої угоди, яка буде передбачати найбільш вигідний для кредиторів план погашення боргів. Крім того, станом на 2008 рік боржник повинен був мати майбутній

очікуваний дохід після сплати податків, що був менший від 61 875,45 доларів США, незабезпечені борги вартістю не більше 82 500, 60 доларів США і подільне майно вартістю не більше 82 500, 60 доларів США. Така боргова угода може бути укладена між фізичною особою - боржником та його кредиторами лише після її погодження кредиторами шляхом голосування [70, с. 6].

Отже, проаналізувавши різні підходи країн континентальної та загальної систем права до врегулювання неплатоспроможності фізичних осіб, можна підсумувати, що жоден із перелічених правових механізмів не може бути повністю імплементований в українську правову систему, зважаючи на особливості соціально-економічного та правового розвитку України. Водночас, на нашу думку, з метою усунення окремих недоліків сучасного правового регулювання неплатоспроможності фізичних осіб, окремі елементи вказаних правових механізмів заслуговують на увагу вітчизняного законодавця, наприклад:

- керуючись досвідом Німеччини, з метою зменшення навантаженості на судову систему, Україні доцільно запровадити обов'язкове позасудове врегулювання спору за ініціативою боржника, що передуватиме зверненню з заявою про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи;

- за прикладом Польщі слід зробити процедуру відновлення платоспроможності боржника та банкрутства доступнішими для фізичних осіб – боржників шляхом запровадження державного фінансування витрат на провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб, які пізніше компенсуватимуться відповідно до плану реструктуризації боргів або в ході банкрутства;

- також доцільним є запровадження декількох варіантів процедур відновлення платоспроможності фізичної особи - боржника, виходячи з

його доходу та розміру заборгованості, як це передбачає законодавство Англії та Уельсу.

Отже, проаналізувавши різні підходи країн континентальної та загальної систем права до врегулювання неплатоспроможності фізичних осіб, можна підсумувати, що жоден із перелічених правових механізмів не може бути повністю імплементований в українську правову систему, зважаючи на особливості соціально-економічного та правового розвитку України. Водночас, на нашу думку, з метою усунення окремих недоліків сучасного правового регулювання неплатоспроможності фізичних осіб, окремі елементи вказаних правових механізмів заслуговують на увагу вітчизняного законодавця, наприклад:

- керуючись досвідом Німеччини з метою зменшення навантаженості на судову систему в Україні доцільно запровадити обов'язкове позасудове врегулювання спору за ініціативою боржника, що передуватиме зверненню з заявою про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи;
- за прикладом Польщі слід зробити процедуру відновлення платоспроможності боржника та банкрутства доступнішими для фізичних осіб – боржників шляхом запровадження державного фінансування витрат на провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб, які пізніше компенсуватимуться відповідно до плану реструктуризації боргів або в ході банкрутства;
- доцільним є запровадження декількох варіантів процедур відновлення платоспроможності фізичної особи – боржника виходячи з його доходу та розміру заборгованості, як це передбачає законодавство про неспроможність Англії та Уельсу.

Висновки до розділу

1. Сьогодні в законодавствах багатьох країн світу передбачено інститут врегулювання боргів неплатоспроможної фізичної особи та напрацьовано тривалий досвід балансування інтересів кредиторів і неплатоспроможної фізичної особи. Особливості вказаного інституту у різних правових системах можуть бути охарактеризовані та класифіковані виходячи з різних критеріїв. Водночас найбільш поширеним є розподіл режимів відновлення платоспроможності та банкрутства фізичних осіб виходячи з їх схильності до захисту прав та інтересів боржника або кредитора. Так, вчені виділяють три основні режими відновлення неплатоспроможності та банкрутства: проборжниковський та прокредиторський режими, які також поділяються на радикальні та помірні у своєму спрямуванні, а також нейтральний режим.

Узагальнюючи підходи правознавців, можна констатувати, що правове регулювання неплатоспроможності фізичної особи у країнах континентальної правової системи має здебільшого прокредиторський підхід - на відміну від країн системи загального права, якому притаманний проборжниковський (продебіторський) підхід.

Проте, слід зазначити, що такий поділ є дуже узагальненим та, виходячи з національного законодавства тої чи іншої конкретної країни, можна встановити, що у окремих країнах інститут неплатоспроможності фізичної особи може бути як прокредиторським, так і проборжниковським або нейтральним, незалежно від приналежності до континентальної правової системи чи системи загального права. Це насамперед пов'язано з економічними, соціальними, політичними та іншими особливостями розвитку кожної конкретної країни.

Крім того, правознавці також вказують, що на нинішньому етапі розвитку права неплатоспроможності основним критерієм, що повинен

застосовуватися до тих чи інших національних режимів відновлення платоспроможності та банкрутства є їх ефективність.

2. Проаналізувавши підходи до врегулювання неплатоспроможності фізичних осіб, сформовані в країнах різних правових систем, можна підсумувати, що, зважаючи на особливості соціально-економічного та правового розвитку України, жоден із досліджених у цій роботі правових механізмів не може бути повністю імплементований в українську правову систему.

Водночас на нашу думку, з метою усунення окремих недоліків та вдосконалення вітчизняного правового регулювання неплатоспроможності фізичних осіб окремі елементи правових механізмів регулювання неплатоспроможності фізичних осіб різних країн світу заслуговують на увагу українського законодавця.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження здійсненого в кваліфікаційній роботі можна зробити наступні висновки:

1. Виникнувши в античні часи, інститут правового врегулювання неплатоспроможності фізичної особи протягом декількох тисячеліть пройшов довгий шлях еволюції, досягнувши у сучасності стану міжгалузевого, структурованого та розгалуженого нормативного утворення. У давні часи боржник відповідав перед кредитором за неповернутий борг не лише майном, а й своїм життям, правами та свободами - аж поки у Стародавньому Римі не був введений закон *cessio bonorum*, який пізніше ліг в основу сучасного конкурсного законодавства країн континентальної правової сім'ї.

Значного розвитку інститут банкрутства фізичної особи здобув завдяки процвітанню торгівельних відносин в Італії, де були створені перші статuti, що передбачали своєрідну процедуру банкрутства для фізичних осіб-торговців, які мали щонайменше двох кредиторів.

Законодавство, близьке до сучасного, у сфері правовідносин з приводу неплатоспроможності фізичних осіб почало з'являтися у правових системах світу у XIX-XX ст. після низки тяжких економічних потрясінь капіталістичної економіки. Системні обвали економічної діяльності спричинили масштабні ланцюгові реакції неплатежів не тільки підприємств та підприємців, але й, пересічних фізичних осіб.

2. Позаяк економічні потрясіння завжди були та залишаються дотепер основним чинником постійної еволюції інституту неплатоспроможності фізичної особи, то окрім виключно правових аспектів даний інститут передбачає також врахування і регулювання низки економічних аспектів; право та економічні складники постійно переплітаються між собою у відповідних законодавчих актах. Так, існує

безліч економічних причин неплатоспроможності фізичних осіб, які визначають особливості її юридичного врегулювання. В свою чергу, висока заборгованість фізичних осіб має значний вплив на фінансову систему кожної країни (зокрема, на її кредитну систему). Тому неможливо не акцентувати увагу на тому, що саме об'єктивна «життєво важлива» потреба нейтралізувати кризові явища з метою досягнення стабільного функціонування та росту економіки сучасних демократичних країн вимагає створення дієвого правового механізму, який сприяв би руху до цієї мети шляхом балансування інтересів та прав неплатоспроможних фізичних осіб та їх кредиторів. Поряд з цим відзначимо, що особливості правосуб'єктності фізичної особи як найвищої соціальної цінності демократичного суспільства значно ускладнюють досягнення такої мети.

3. Враховуючи викладене вище, як вітчизняні науковці, так і міжнародні установи та організації відзначають, що інститут неплатоспроможності фізичних осіб повинен базуватися на низці засадничих принципів. Мова йде про: принцип реалізації відносин неплатоспроможності у процесуальній формі; принцип прозорості та передбачуваності законодавства про неплатоспроможність; принцип колективності вимог кредиторів; принцип рівності кредиторів, які пред'являють аналогічні вимоги боржнику (*pari passu*) тощо.

До базових функцій інституту неплатоспроможності фізичних осіб належить віднести: реабілітацію та відновлення платоспроможності фізичної особи-боржника; захист прав та інтересів кредиторів неплатоспроможного боржника; запобігання неплатоспроможності фізичних осіб-боржників та обмеження прав неплатоспроможних фізичних осіб-боржника в межах справи про банкрутство.

4. В Україні запровадження інституту неплатоспроможності фізичної особи вже давно було необхідним, зважаючи на нестабільну економічну ситуацію та невпинне зростання рівня заборгованості фізичних

осіб (особливо перед банками, ломбардами та іншими фінансовими установами). Законодавець передусім закладав у інститут неплатоспроможності фізичної особи соціально-орієнтовану мету - допомогу добросовісним боржникам, які опинились у скрутному фінансовому становищі не зі своєї вини. Так, Кодекс передбачає низку особливостей, які вказують на проборжниковський підхід законодавця: наприклад, можливість ініціювання провадження у справі про неплатоспроможність передбачена лише для фізичної особи-боржника.

5. Юридична доктрина підтримує запровадження правового механізму звільнення фізичної особи від боргів з підстав її неплатоспроможності та його спрямованість на допомогу добросовісним боржникам. Водночас у наукових роботах багатьох вчених також акцентується увага на численних недоліках Кодексу, як от відсутність чітких критеріїв неплатоспроможності, значні фінансові витрати, які фізичні особи будуть змушені понести в зв'язку з провадженням у справі про неплатоспроможність тощо. Крім того, попри новизну даного інституту, вже напрацьовано першу судову практику, у якій також піднімається низка важливих проблем, які законодавцю доведеться вирішити у майбутньому.

6. З метою усунення тих недоліків, що були висвітлені доктриною та судовою практикою, доцільними, на нашу думку, є наступні законодавчі зміни: чітке визначення у Кодексі, що для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність достатнім є відповідність боржника одній із перелічених у ньому підстав; надання права ініціювати відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи її кредиторам; оптимізація інформації, необхідної судді для прийняття рішення про відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб; класифікація боржників за розмірами їх доходу, на підставі чого можна градувати суму витрат, що пов'язані з провадженням у

справі про неплатоспроможність або запровадження державного фінансування у таких справах.

7. Нашим законодавцям доцільно звернути уваги на іноземний досвід правового регулювання неплатоспроможності фізичної особи. Адже у сьогоденні даний інститут ефективно функціонує у багатьох країнах світу, і значна кількість із них мають доволі прогресивне законодавство з цього профілю. Водночас залежно від багатьох обставин (як, наприклад, приналежність до тієї чи іншої правової системи) режими неплатоспроможності та банкрутства фізичної особи у конкретних країнах є дуже різними. Найбільш поширеним є розподіл режимів відновлення платоспроможності та банкрутства фізичних осіб виходячи з їх схильності до захисту прав та інтересів боржника або кредитора. Виділяють три основні режими відновлення неплатоспроможності та банкрутства: проборжниковський (продебіторський) та прокредиторський режими, які також поділяються на радикальні та помірні у своєму спрямуванні, а також нейтральний режим. Як зазначалося раніше, на сьогоднішній день Україні притаманний саме проборжниковський підхід у правовому регулюванні неплатоспроможності фізичних осіб, який загалом підтримується доктриною, але корисними для вдосконалення даного інституту може також стати досвід країн з прокредиторським та нейтральним спрямуванням правових режимів врегулювання неплатоспроможності фізичних осіб.

8. Особливості того чи інституту регулювання неплатоспроможності фізичної особи у конкретній країні насамперед визначаються її правовими, економічними, соціальними, політичними та іншими умовами та потребами. Саме тому запозичення Україною тих чи інших іноземних елементів вказаного інституту повинно відбуватися з врахуванням їх сумісності з існуючими особливостями правової, економічної, політичної, культурної, релігійної та інших сфер нашої дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. History of Insolvency and Bankruptcy from an International Perspective. Edited by Karl Gratzner and Dieter Stiefel. Huddinge: Södertörns högskola. 2008. 334 pp. URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:15847/FULLTEXT01.pdf> (дата звернення: 05.02.2021 року);

2. Борейко О. М. Перші кроки формування інституту банкрутства у цивільному праві. Актуальні проблеми держави і права. 2011. Вип. 59. С. 401-405. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_59_55 (дата звернення: 05.02.2021 року);

3. Roland Obenchain. Roman Law of Bankruptcy. 3 Notre Dame L. Rev. 169a. 1928. 170-200 pp. URL: <https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4440&context=ndlr> (дата звернення: 05.02.2021 року);

4. Lex Poetelia Papiria. Saskia Roselaar. Oxford classical dictionary. 2017. URL: [https://oxfordre.com/classics/oso/viewentry/10.1093\\$002facrefore\\$002f9780199381135.001.0001\\$002facrefore-9780199381135-e-8190;jsessionid=48DD4EAF2C96A9F8481B40889A01DA6](https://oxfordre.com/classics/oso/viewentry/10.1093$002facrefore$002f9780199381135.001.0001$002facrefore-9780199381135-e-8190;jsessionid=48DD4EAF2C96A9F8481B40889A01DA6) (дата звернення: 06.02.2021 року);

5. Cessio bonorum. Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/cessio-bonorum> (дата звернення: 06.02.2021 року);

6. A brief history of bankruptcy. BankruptcyData. URL: <https://www.bankruptcydata.com/a-history-of-bankruptcy> (дата звернення: 06.02.2021 року);

7. Булижин І. В. Історичний розвиток неплатоспроможності та банкрутства: компаративний аналіз світового й українського досвіду.

Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2015. Вип. 17(2). С. 55-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2015_17%282%29__16 (дата звернення: 06.02.2021 року);

8. The Hon T.F. Bathurst. The historical development of insolvency law. Francis Forbes society for Australian legal history. Introduction to Australian legal history tutorials. Sydney. 2014. URL: https://www.supremecourt.justice.nsw.gov.au/Documents/Publications/Speeches/Pre-2015%20Speeches/Bathurst/bathurst_20140903.pdf (дата звернення: 07.02.2021 року);

9. Iain Ramsay. Personal Insolvency in the 21st Century: A Comparative Analysis of the US and Europe. Oxford and Portland: Hart Publishing. 2017. URL: <https://www.managementboek.nl/code/inkijkexemplaar/9781849468091/personal-insolvency-in-the-21st-century-engels-iain-ramsay.pdf> (дата звернення: 07.02.2021 року);

10. Кодекс України з процедур банкрутства. Закон України від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. (Зі змінами від 17.10.2020 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 07.02.2021 року);

11. Чернявський А. Д. Антикризове управління фірмою: Навч. посібник. Київ: Зовнішня торгівля, 2005. 328 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/438321/> (дата звернення: 08.02.2021 року);;

12. М. І. Туган-Барановський. Промислові кризи в сучасній Англії, їхні причини і вплив на народне життя. 1894 р.

13. Arvydas Paškevičius Neringa Jurgaitytė. Reasons for bankruptcy of natural persons in Lithuania. *Ekonomika*. 94:144. 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/304198571_Reasons_for_bankruptcy_of_natural_persons_in_Lithuania (дата звернення: 08.02.2021 року);

14. Jean-Charles Bricongne, Maria Demertzis, Peter Pontuch and Alessandro Turrini. Macroeconomic Relevance of Insolvency Frameworks in a High-debt Context: An EU Perspective. Discussion paper 032. 2016. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/dp032_en.pdf (дата звернення: 08.02.2021 року);

15. Rojas Vertiz Contreras, Rosa. Insolvency Proceedings for Natural Persons: Why is Latin American Innovating. Article. 2018. URL: <https://www.iiiglobal.org/sites/default/files/media/ROSA%20CONTREAS%20Article%20Innovation%20on%20Insolvency%20of%20Natural%20Persons.pdf> (дата звернення: 09.02.2021 року);

16. Insolvency and Creditor/Debtor Regimes Task Force. 2014. Report on the Treatment of the Insolvency of Natural Persons. World Bank. Washington DC. URL: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/668381468331807627/pdf/771700WP0WB0In00Box377289B00PUBLIC0.pdf> (дата звернення: 09.02.2021 року);

17. Котляров М.А., Микульская М.П. Современные системы организации процедур банкротства кредитных организаций. Финансовая аналитика: проблемы и решения. 2010. №7. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-sistemy-organizatsii-protsedur-bankrotstva-kreditnyh-organizatsiy> (дата звернення: 08.05.2021 року);

18. Michelle J. White. Corporate and Personal Bankruptcy Law. Annual Review of Law and Social Science. 7(1). 2011. URL: https://www.researchgate.net/publication/228235715_Corporate_and_Personal_Bankruptcy_Law (дата звернення: 10.02.2021 року);

19. Goda Ambrasaitė, Rimvydas Norkus. Legal Aspects of Insolvency of Natural Persons in the Baltic States. Juridica International. 2014. URL: https://www.juridicainternational.eu/article_full.php?uri=2014_21_176_legal-aspects-of-insolvency-of-natural-persons (дата звернення: 10.02.2021 року);

20. Practical Achievement of Pari Passu Principle. LawTeacher. 2013. All Answers Ltd. URL: <https://www.lawteacher.net/free-law-essays/business-law/practical-achievement-of-pari-passu-principle-business-law-essay.php#citethis> (дата звернення: 15.02.2021 року);

21. National Westminster Bank Ltd. V. Halesowen Presswork & Assemblies Ltd. House of Lords. 1972.

22. Paul Heath. Preferential Payments on Bankruptcy and Liquidation in New Zealand: Are they Justifiable Exceptions to the Pari Passu Rule. 1996. WkoLawRw 14. Vol. 4(2). Waikato Law Review 24. URL: <http://www.nzlii.org/nz/journals/WkoLawRw/1996/14.html> (дата звернення: 15.02.2021 року);

23. R. M. Goode. Principles of Corporate Insolvency Law. Published by Sweet and Maxwell. 1990.

24. Cara O'Neill. Priority vs. Nonpriority Debts in Bankruptcy. AllLaw. URL: <https://www.alllaw.com/articles/nolo/bankruptcy/priority-vs-nonpriority-debts-bankruptcy.html> (дата звернення: 15.02.2021 року);

25. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 22-28. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63854/04-Zaychuk.pdf?sequence=1> (дата звернення: 16.02.2021 року);

26. Радзивілюк В. В. Метод, принципи та функції права банкрутства (неспроможності). Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2010. Вип. 82. С. 23– 25. URL: http://visnyk.law.knu.ua/images/articles/N_82_2010_Radzyviliuk.pdf (дата звернення: 16.02.2021 року);

27. Г.Ф. Шершеневич. Конкурсный процесс. Москва. Статут. 2000. 477 с.

28. 2 General Objectives and Features of Insolvency Procedures. International Monetary Fund. 1999. IMF eLibrary. URL:

<https://www.elibrary.imf.org/view/IMF071/05062-9781557758200/05062-9781557758200/ch02.xml?redirect=true&redirect=true> (дата звернення: 16.02.2021 року);

29. Legislative Guide on Insolvency Law. United Nations Commission on International Trade Law. Official site of UNCITRAL. New York. 2005. URL: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/05-80722_ebook.pdf (дата звернення: 08.05.2021 року);

30. Principles for effective insolvency and creditor/ debtor Regimes. International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. Washington DC. 2016. URL: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/518861467086038847/pdf/106399-WP-REVISED-PUBLIC-ICR-Principle-Final-Hyperlinks-revised-Latest.pdf> (дата звернення: 17.02.2021 року);

31. Ковальський В. С. Функції права: ціннісний та сутнісний виміри. Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 58-62. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63823/11-Kovalskiy.pdf?sequence=1> (дата звернення: 08.05.2021 року);

32. Хаджинова О. В. Сучасні тенденції банкрутства підприємств в Україні. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2013. Вип. 1(2). С. 275-278. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/72006051.pdf> (дата звернення: 17.02.2021 року);

33. Проект Кодексу України з процедур банкрутства №8060 від 26.02.2018 року. Офіційний вуб-портал Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63518 (дата звернення: 05.04.2021 року);

34. Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства. Збірка наукових статей. За загальною редакцією д.ю.н., судді Верховного

Суду С. В. Жукова. К.: Алерта, 2019. 216 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Jukov_Zbirka_Bankrut_v2_191007_out.pdf (дата звернення: 05.04.2021 року);

35. Постанова Верховного Суду України від 21.01.2015 року у справі №6-210цс14. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/42496150> (дата звернення: 05.04.2021 року);

36. Конституція України. Закон України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.05.2021 року);

37. Ханик-Посполітак Р. Ю., Посполітак В. В. Банкрутство фізичної особи-підприємця: право на ініціювання процедури банкрутства. Доповідь на Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми процедур банкрутства в Україні та міжнародний досвід врегулювання неплатоспроможності”. 18 жовтня 2019 р. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/16665> (дата звернення: 07.04.2021 року);

38. Ніколаєв І. С. Реформа системи банкрутства: сучасний стан та подальші перспективи. Доповідь на Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми процедур банкрутства в Україні та міжнародний досвід врегулювання неплатоспроможності”. 18 жовтня 2019 р. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/16668> (дата звернення: 07.04.2021 року);

39. Чорна Ю. В. Світові тенденції застосування політики "нового старту" до неплатоспроможних приватних осіб. Часопис Київського університету права. 2014. № 2. С. 218-223. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Chkup_2014_2_51.pdf (дата звернення: 07.04.2021 року);

40. Нецька Л. С. Окремі питання правового регулювання банкрутства фізичної особи. Доповідь на Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми процедур банкрутства в Україні та міжнародний досвід врегулювання неплатоспроможності”. 18 жовтня 2019 р. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/16670> (дата звернення: 07.04.2021 року);

41. Arne Engels, Oleksandr Biryukov, Roman Chumak. Bankruptcy in Ukraine. GAP-Analysis (II) Jul 2019 – Aug 2020. Draft version 25_2020/09/06. 172 р. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5f8/550/1c9/5f85501c933e0560425790.pdf> (дата звернення: 07.04.2021 року);

42. Банкрутство фізичної особи: наслідки, про які має знати кожен. Інформація з офіційного веб-сайту Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції. 16.11.2020 року. URL: <https://kyivobljust.gov.ua/news/info/bankrutstvo-fizichnoi-osobi-naslidki-pro-yaki-mae-znati-kojen> (дата звернення: 07.04.2021 року);

43. Інформація з Єдиного державного реєстру судових рішень від 20.04.2021 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Page/2> (дата звернення: 20.04.2021 року);

44. Постанова Верховного Суду від 24.09.2020 року у справі 910/2629/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91786463>

45. Постанова Верховного Суду від 23.11.2020 року у справі № 922/1734/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93037900> (дата звернення: 10.04.2021 року);

46. Ухвала Господарського суду Херсонської області від 27.08.2020 року у справі № 923/1116/19. Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91192427> (дата звернення: 10.04.2021 року);

47. Ухвала Господарського суду Чернігівської області від 03.11.2020 року у справі № 927/403/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92705164> (дата звернення: 10.04.2021 року);

48. Постанова Верховного Суду від 11.08.2020 року у справі № 918/127/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90936142> (дата звернення: 10.04.2021 року);

49. Постанова Верховного Суду від 30.09.2020 року у справі № 922/3911/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92096592> (дата звернення: 12.04.2021 року);

50. Ухвала Господарського суду Херсонської області від 09.06.2020 року у справі № 923/534/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89704559> (дата звернення: 12.04.2021 року);

51. Постанова Південно-західного апеляційного господарського суду від 19.11.2020 року у справі № 923/534/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93035588> (дата звернення: 12.04.2021 року);

52. Коссак В. М. Особливості банкрутства фізичних осіб. Доповідь на Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми процедур банкрутства в Україні та міжнародний досвід врегулювання неплатоспроможності”. 18 жовтня 2019 р. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16674/Kossak_Osoblyvosti_bankrutstva_fizychnykh_osib.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 12.04.2021 року);

53. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 07.10.2020 року у справі № 927/318/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92226567> (дата звернення: 12.04.2021 року);

54. Говзич В. Г., Ленцевич О. М. Механизм признания физического лица несостоятельным (банкротом): перспективы применения международного опыта в правовой системе Республики Беларусь. Научные труды Белорусского государственного экономического университета. Вып. 13. С. 154-160. URL: http://www.bseu.by:8080/bitstream/edoc/84205/1/Govzich_V._154_160.pdf (дата звернення: 08.05.2021 року);

55. Bufford Samuel. Bankruptcy Law in European Countries Emerging from Communism: The Special Legal and Economic Challenges (1996). Penn State Law Research Paper, American Bankruptcy Institute Law Review. Vol. 70. 1996. р. 459. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2677955 (дата звернення: 15.03.2021 року);

56. Грабован Л. І. Погашення вимог кредиторів у процедурі банкрутства: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.04; наук. кер. д-р юрид. наук, професор О. П. Подцерковний; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 26 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8781/Grabovan_KD.pdf?sequence=2&isAllowed=y (дата звернення: 15.03.2021 року);

57. Nadja König. Personal insolvency dynamics in Germany and the UK: A SUR-TAR approach, DEP (Socioeconomics) Discussion Papers. Macroeconomics and Finance Series. No. 2/2016. Hamburg University, Department Socioeconomics, Hamburg. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/148216/1/847231186.pdf> (дата звернення: 15.03.2021 року);

58. German Insolvency Statute of 5 October 1994 (Insolvenzordnung);

59 Maria Gerhardt. Consumer Bankruptcy Regimes and Credit Default in the US and Europe. A comparative study. CEPS Working Document No. 318. July 2009. 25 p. URL: <http://aei.pitt.edu/11336/1/1887.pdf> (дата звернення: 14.04.2021 року);

60. Рибка І. Є. Зарубіжний досвід цивільно-правового регулювання визнання фізичної особи неплатоспроможною. Право і суспільство. 2016. № 2. С. 59-66. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Pis_2016_2_13 (дата звернення: 17.03.2021 року);

61. Marek Porzycki. Bankruptcy of natural persons: the polish experience. Доповідь на Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми процедур банкрутства в Україні та міжнародний досвід врегулювання неплатоспроможності” (18 жовтня, 2019 р.). 2019. Електронний архів Національного університету «Києво-Могилянська академія». URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16681/Dr_marek_Porzycki_Bankruptcy_of_natural_persons_the_polish_experience.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 17.03.2021 року);

62. Global Restructuring & Insolvency Guide: France. Backer McKenzie Publication. URL: <http://restructuring.bakermckenzie.com/wp-content/uploads/sites/23/2016/12/Global-Restructuring-Insolvency-Guide-New-Logo-France.pdf> (дата звернення: 20.03.2021 року);

63. Чорна Ю.В. Світові системи банкрутства: господарсько-правовий аспект. Відгук офіційного опонента А.О. Беляневич на дисертацію. 2018. Інституту економіко-правових досліджень НАН України. 12 с. URL: <http://www.iepd.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/01/%90%91->

%90_%90_%91_%90%F3_%90'%90%E7%90%3E%91_%90_%90%E7%90_%90%F1%91%D81.pdf (дата звернення: 01.04.2021 року);

64. Insolvency Act 1986. UK. URL: <https://www.lexisnexis.co.uk/legal/legislation/uk-parliament-acts/insolvency-act-1986-c45> (дата звернення: 15.03.2021 року);

65. Han, Song & Li, Wenli. Fresh Start or Head Start? The Effects of Filing for Personal Bankruptcy on Work Effort. Journal of Financial Services Research. 31. 2007. p. 123-152. URL: https://www.researchgate.net/publication/5150918_Fresh_Start_or_Head_Start_The_Effects_of_Filing_for_Personal_Bankruptcy_on_Work_Effort (дата звернення: 20.04.2021 року);

66. Sylwia Morawska, Błażej Prusak, Przemysław Banasik, Katarzyna Pustułka, Bartosz Groele. Bankruptcy Law Severity for Debtors: Comparative Analysis Among Selected Countries. European Research Studies Journal. XXIII. 2020. pp. 659-686. URL: https://www.researchgate.net/publication/346259482_Bankruptcy_Law_Severity_for_Debtors_Comparative_Analysis_Among_Selected_Countries (дата звернення: 08.05.2021 року);

67. Michelle J. White. Economics of Personal Bankruptcy and Insolvency. CESifo Dice Report. Vol. 13. № 14. 2015. p. 3 – 6. https://www.ifo.de/DocDL/DICE_REPORT_4_15.pdf (дата звернення: 20.04.2021 року);

68. Кізленко В. Світова практика банкрутства фізичних осіб. Всеукраїнське професійне юридичне видання «Юридична Газета Online». № 9 (611). 26.02.2018 року. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/bankrutstvo-i-restrukturizaciya/svitova-praktika-bankrutstva-fizichnih-osib.html> (дата звернення: 21.04.2021 року);

69. Королев В. В. Банкротство физических лиц по законам США. Проблемы экономики и юридической практики. № 3. 2007. С. 233-235.

URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/bankrotstvo-fizicheskikh-lits-po-zakonam-ssha/viewer> (дата звернення: 21.04.2021 року);

70. Ian Ramsay, Cameron Sim. Personal insolvency in Australia: An increasingly middle-class phenomenon. 2009. 33 p. URL: https://law.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0006/1723407/3-Personal_insolvency_journal_article_-_middle_class_phenomenon__4.08.09_1.pdf (дата звернення: 10.05.2021 року);

71. Rosalind Mason, Stephen O'mahony. Perspectives on Australian bankruptcy law through the prism of the World Bank Report on the treatment of the insolvency of natural persons. QUT Law Review. Vol. 14, Number 3. 2014. 28 p. Special Edition: Bankruptcy. URL: <https://lr.law.qut.edu.au/article/download/549/549/549-1-1629-2-10-20151118.pdf> (дата звернення: 10.05.2021 року).